ئەمىر ھۈسەيىن قازىباجىم

ماتتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى

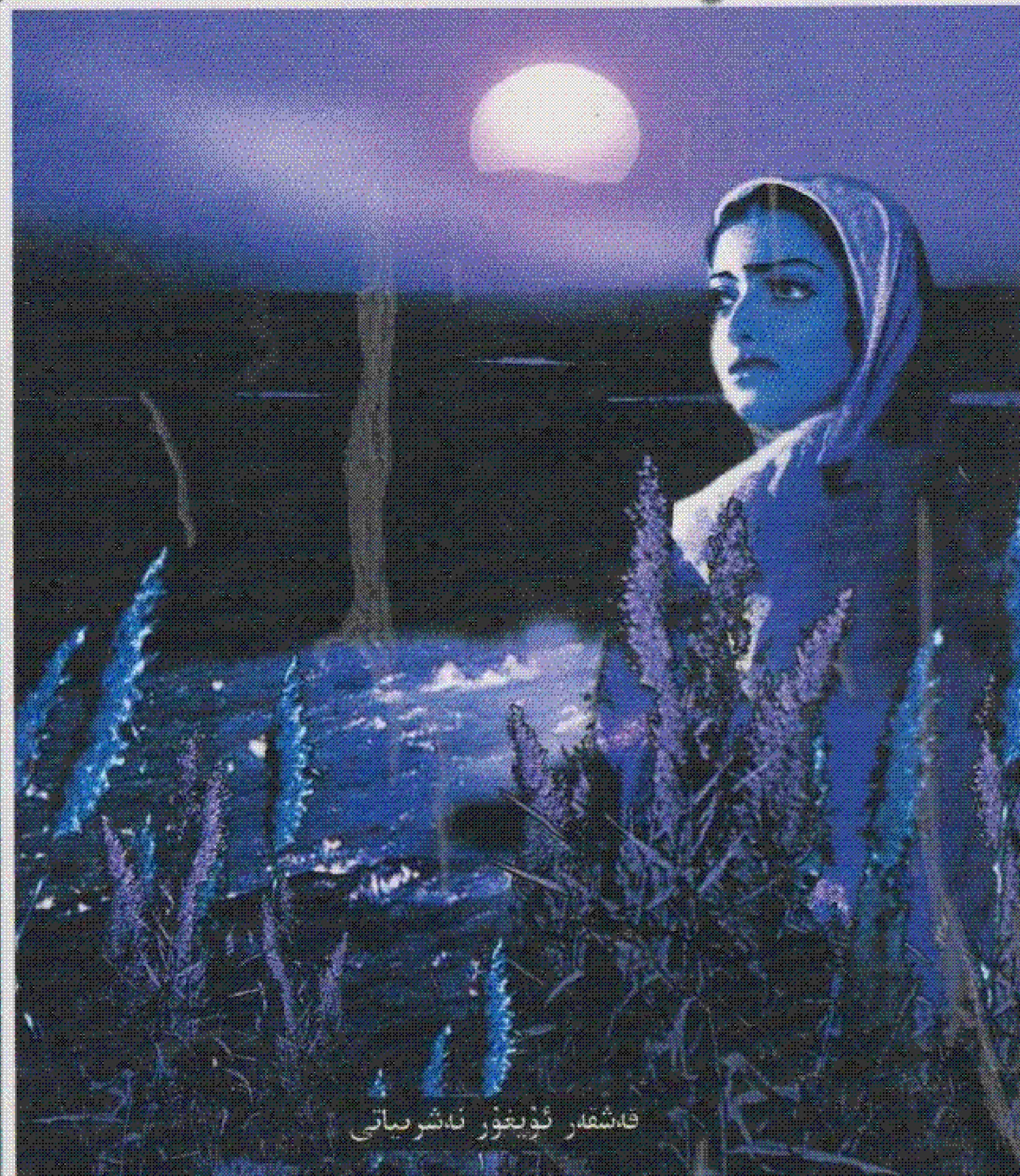

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

ئىمرھۇسەيىن قازىھاجىم

ما تىتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرېھىم ھاشىم

www.birhon.com
بىرھون بىلىم ئامبىرى

图书在版编目（CIP）数据

马提台和阿娜尔克孜的悲剧/阿布都热依木·阿西木著. 一喀什:喀什维吾尔文出版社, 2002.10
ISBN 7-5373-1057-2

Ⅰ.马… Ⅱ.阿… Ⅲ.短篇小说一中国一当代一维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.I247.7

中国版本图书馆 CIP 数据核字（2002）第 081257 号

喀什维吾尔文出版社出版发行
（喀什市塔吾古孜路 14 号　邮编：844000）
各 地 新 华 书 店 经 销
喀什维吾尔文出版社编辑部排版
《喀什日报》社印刷厂印刷
787×1092 毫米 1/32 开本 2.125 印张
2002 年 10 月第 1 版　2002 年 10 月第 1 次印刷
印数：1—3270 定价：4.50 元

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

بۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى ئىمىرھۈسەيىن قارىھاجىم 1900-يىل 4-ئايدا قەشقەر شەھەر ئىچى قازانچى كوچىسىدا مەرىپەتپەرۋەر ئائىلىدە تۇغۇلغان. ئۇ، قارىيخانا ۋە مەدرىسەلەردە ئوقۇغان، ئەينى چاغدىكى كونىشەھەر ناھىيىسىنىڭ مەھكىمە شەرئىيدە خىزمەت قىلغان. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىمىرھۈسەيىن قارىھاجىم تارىخ، تەزكىرە تەتقىقاتى ۋە شېئىرىيەت ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان. XI ئەسىردە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئۇيغۇر ئالىمى، تىلشۇناس، «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق قامۇسنىڭ ئاپتورى مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىگاھىغا ئائىت مۇھىم يازما ھۆججەت بىلەن تەمىنلەپ، زور تۆھپە قوشقان. ئۇ، 1986-يىل 9-ئاينىڭ 5-كۈنى سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى ھەج پائالىيىتى جەريانىدا كېسەللىك سەۋەبىدىن ۋاپات بولۇپ، شۇ يەرگە دەپنە قىلىنغان.

بۇ ئەسەر ئىمىرھۈسەيىن قارىھاجىمنىڭ 1954-يىلى يېزىلغان «تارىخىي ئەسەر ۋاقىئەئى كاشغەر» ناملىق قوليازما ئەسىرىگە قوشۇپ تۈپلەنگەن بولۇپ، 1960-يىلى قايتا يېزىلغان. ماڭا بۇ ئەسەرنىڭ قوليازمىسىنى 2000-يىل 7-ئايدا قەشقەر شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى ئورگىنىدىكى شەمشىدىن ھاجىم بەرگەن، ئۇنىڭغا ئىمىرھۈسەيىن قارىھاجىمنىڭ قىزى ھېپىزە خېنىم ھاجىم تەقدىم قىلغان ئىكەن. بۇ قوليازمىنى نەشرگە تەييارلاش

جەريانىدا، قىسمەن مەسىلىلەرنى تۈۋەندىكىچە ھەل قىلدىم:

1) ئەسەردىكى ھىجرىيە يىلنامىسىنى مىلادىيە يىلنامىسىغا سۇندۇرۇپ ئالدىم. ئەرەبچە ـ پارسچە سۆزلۈكلەر، ئەينى دەۋرگە خاس سۆز ـ ئاتالغۇ ۋە خەنزۇچە مەنسەپ ناملىرىنىڭ ئۇيغۇرچە لۇغەت مەنىسىنى ئىشلىدىم، ياكى بەت ئاستىدا ئىزاھات بەردىم.

2) مەزكۇر ئەسەر ھەم نەسرىي، ھەم نەزمىي ئۇسلۇبتا يېزىلغان بولۇپ، بەزى نەزمىلەرنى ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن تۈزەتتىم. قىسمەن نەزمىلەرنى نەسرىي شەكىلگە ئۆزگەرتىپ، بايان ئۇسلۇبىدا ئىشلەتتىم.

3) بۇ ئەسەرنىڭ ئەسلىي نامى «زالىم ما تىتەينىڭ زۇلۇم داستانىدىن بىر ئەسلەتمە ـــ خاتىرە» بولۇپ، ئۇنىڭدا بايان قىلىنغان مۇھىم تارىخىي ۋەقەنى چۆرىدىگەن ھالدا، ئەسەر نامىنى «ما تىتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى» دەپ ئۆزگەرتتىم. ئەسەرنىڭ قورۇلمىلىرىنى «كىرىش سۆز»، «ئاخىرقى سۆز» ۋە باب ـ ئابزاسلارغا ئايرىپ چىقتىم. ھەرقايسى بابلارنىڭ مەزمۇنىغا ئاساسەن ماۋزۇ قويۇپ، مۇۋاپىق مۇندەرىجە تۈزدۈم.

قوليازمىدا ئۇچرىغان بەزى قىيىن مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا قەشقەر شەھىرىدىكى ئوقۇمۇشلۇق پېشقەدەم زاتلاردىن مۇھەممەت ئوسمان ھاجىم، ئابدۇۋاقى ھاجىم يېقىندىن ياردەم بەردى، ئۇلارنىڭ خالىس نىيىتىگە رەھمەت ئېيتىمەن. ئەسەرنى نەشرگە تەييارلاش جەريانىدا كۆرۈلگەن سەۋەنلىكلەرگە قارىتا، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي تۈزىتىش بېرىشىنى سورايمەن.

2001 - يىل 11- ئاي، قەشقەر

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز 1

بىرىنچى باب ما فۇشىڭنىڭ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ
تەيىنلەنگەنلىكى ۋە مەنسەپكە ئولتۇرغانلىقىنىڭ
بايانى 4

ئىككىنچى باب ما تىتەينىڭ ئوردا ـ راۋاق سالدۇر-
غانلىقى ۋە سوخو قەلئەسىنى بىنا قىلدۇرغانلىق-
ىنىڭ بايانى 10

ئۈچىنچى باب بېگىسارلىق بەگنىڭ ئانارقىزنى ئۆيىدىن
ئالداپ ئېلىپ چىققانلىقى ۋە ما تىتەيگە سوۋغا
قىلغانلىق نىڭ بايانى 18

تۆتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىكى
كەچۈرمىشى ۋە ئۇنىڭ سۆيگىنى روزى باتۇر قى-
ساس يولىدا قۇربان بولغانلىقىنىڭ
بايا نى 24

بەشىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن
بىرىنچى قېتىم قاچقانلىقى ۋە تۇتۇلۇپ قېلىپ،
قايتۇرۇپ كېلىنگەنلىكىنىڭ بايانى 31

ئالتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن

ئىككىنچى قىسىم قىچىشقا ئۇرۇنۇپ جارالانغانلى-
ـقى ۋە ئانىسى سارىخاننىڭ قىزنى ئەسلەپ،
ھەسرەت چەككەنلىكىنىڭ بايانى.................. 40
يەتتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن
ئۈچىنچى قىسىم قېچىپ، ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپ
ئۆلگەنلىكى ۋە ئانىسى سارىخان قىزنىڭ قەبرى-
ـسىدە جان ئۈزگەنلىكىنىڭ بايانى 46
ئاخىرقى سۆز 56

كىرىش سۆز

مىلادىيە 1911- يىلى سۇن جۇڭشەن جانابلىرى رەھبەرلىكىدىكى شىنخەي ئىنقىلابى غەلىبە قىلىپ، مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتى قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن مەملىكىتىمىزدە پادىشاھلىق تۈزۈمى ئاخىرلىشىپ، جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى يولغا قويۇلدى. ئەينى چاغدا شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى بولغان يۈەن داخۇا 1912 - يىل 6 - ئايدا ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىپ، ئورنىنى ياڭ زېڭشىنغا① بوشاتتى. ئۇ، 1914- يىلى ما فۇشىڭنى قەشقەرگە تىتەي② قىلىپ بەلگىلىدى. ما فۇشىڭنىڭ قەشقەرگە تىتەي قىلىپ تەيىنلىنىشىدىكى سەۋەبلەر بىر قانچە تۈرلۈك بولۇپ، ئاساسلىقى شۇكى، ئۇ ياڭ

① ياڭ زېڭشىن (1863 — 1928) نىڭ تەخەللۇسى دىڭ چىڭ، ئەسلى يۇرتى جياڭسۇنىڭ شاڭيۈەن (جياڭنىڭ ئاھىيىسى)دىن، كېيىن يۈننەندە چوڭ بولغان. ئۇ، 1888- يىلى ئەمەلدارلىق ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ تەشرىپدار بولغان، كېيىنكى يىلى ئوردا ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ كىچىك ئەمەلدار بولغان، 1908- يىلىغىچە گەنسۇ ۋە خېجۇ (نىڭشيا) دا ئەمەلدار بولغان، 1911- يىلى ئاقسۇنىڭ ۋالىيلىقىغا تەيىنلىنىپ، شىنجاڭغا كەلگەن، 1912- يىلى شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى بولغان، 1928- يىل 7- ئايدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن.

② تىتەي — دىۋىزىيە قوماندانى دەرىجىلىك مەنسەپ نامى.

زېڭشىن بىلەن يۇرتداش، ئۇنىڭدىن قالسا، ياڭ زېڭشىنىنىڭ شىنجاڭنىڭ باش ھەربىي ـ مەمۇرىي ئەمەلدار بولۇشىغا ما فۇشىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇپ تەرەپ ـ تەرەپكە قاتراپ، جامائەت پىكرى تەييارلاپ ئاكتىپ خىزمەت قىلغان. يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا، ياڭ زېڭشىنىنىڭ قارىشىچە، ما فۇشىڭ ۋەزىيەتكە قىزىقمايدىغان سىياسىي كور، كونىلىقتا مەھكەم ئېسىلىۋالىدىغان قالاق، بىلىمسىز ۋە نادان خاراكتېرلىك شەخسىيەتچى ئادەم ئىدى.

ئاڭلىشىمىزچە، ما فۇشىڭ يۈننەن ئۆلكىسىنىڭ خۋاپىڭ ناھىيىسىدىن بولۇپ، 1866- يىلى خۇيزۇ دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. ئۇ، بالا ۋاقتىدا چامباشچىلىق ماھارىتى ئۆگىنىپ، يۈننەندە تۆۋەن دەرىجىلىك ھەربىي ئوفىتسېر بولغان، كېيىن خېنەن ئۆلكىسىنىڭ مەسلىھەتچى سانغۇنلۇقىغا تەيىنلەنگەن ۋە گۇناھ ئۆتكۈزۈپ شىنجاڭغا پالانغان. ما فۇشىڭنىڭ 1914- يىلىدىن 1924- يىلىغىچە بولغان 10 يىل جەريانىدا، قەشقەر- دىكى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىغە سالغان زۇلۇملىرى توغرىسىدا ئۆز دەۋرىدىكى قەشقەر خەلقىنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر تارىخىي خاتىرىلەر قالغان. كىشىلەر ئۇنى «يۈننەن ما تىتەي»① دەپ ئاتاشقان.

مەن بۇ ئەسەرگە كىرگۈزگەن تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، بىر قىسمىنى ئاشۇ تارىخىي ۋەقەلەرنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ۋە شېڭ شىسەي دەۋرىدە قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىلىك ئۇيغۇر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى

① يۈننەن ما تىتەي — يۈننەنلىك ما تىتەي دېگەن سۆز.

بولغان، يېڭىشەھەر قىچىچىلىق مۇھەممەتبەگ دېگەن كىشى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەن. ما تىتەي ئوردىسىنىڭ ئىچكى ئەھۋالى بىلەن ئانارقىزنىڭ پاجىئەسىنى ئۆز ۋاقتىدا ما تىتەي ئوردىسىدا خىزمەت قىلغان، ھازىر قەشقەر شەھىرى ئەبرىشىمكا كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق كىيىم تىككۈچى كېرىم مەككە دېگەن كاسىپنىڭ سىڭلىسىدىن سورۇشتۇرۇپ، تەپسىلىي خاتىرە قالدۇرغان ئىدىم، بۇ ۋاقىت 1929 — 1931- يىللار ئىدى. بۇ ئەسەردە بايان قىلىنغان تارىخىي ۋەقە ۋە كەمىنە مۇئەللىپ تۈزۈپ، كىرگۈزۈلگەن نەزملەردە يېتەرسىزلىك ھېس قىلىنغان مەزمۇنلار بولسا، جامائەتنىڭ ئەپۇ نەزىرىدە تولۇقلاپ كېتىشىنى سورايمەن.

بىرىنچى باب ما فۇشىڭنىڭ قەشقەرگە تىتەي بولۇپ تەيىنلەنگەنلىكى ۋە مەنسەپكە ئولتۇرغانلىقىنىڭ بايانى

1

مىلادىيە 1914- يىلى شىنجاڭنىڭ ئۆلكە باشلىقى ياڭ زېڭشىن ئۈرۈمچىدە تۇرۇۋاتقان خوېزۇ باتالىيون باشلىقى ما فۇ-شىڭ ئىسىملىك كىشىنى چاقىرتىپ، ئۇنى قەشقەر ۋىلايىتىگە تىتەي قىلىپ تەيىنلىگەنلىكىنى ئۇقتۇرغان. ئاندىن ما فۇشىڭدىن كۈتىدىغان ئۈمىدى، ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇ-رۇشتىكى بىر قاتار سىياسىي قاراشلىرىنى بايان قىلىپ، مۇشۇ بويىچە ئىش كۆرۈشنى قاتتىق جېكىلەپ، ئۇنى قەشقەرگە يولغا سالغان.

ما فۇشىڭ قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىن، چېگىسەن دارىن دېگەن كىشىدىن تىتەيلىك تامغىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، رەسمىي تىتەيلىك مەنسىپى بىلەن يېڭىشەھەردىكى ئوردىدا ئولتۇردى. ئۇ ئۆزىگە قاراشلىق ھەربىي قىسمىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى بارلىق سىياسىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلارنى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق

چارروسىيە، ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىنىڭ خادىملىرىنى ھەمدە مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرنى چاقىرىپ، كاتتا زىياپەت قىلىپ كۈتۈۋالدى. ئۇ، زىياپەتتە سۆز قىلىپ، ئۆزىنىڭ ياڭ زېڭشىن تەرىپىدىن قەشقەرگە «تىتەي »لىككە بەلگىلەنگەنلىكىنى ئېلان قىلدى، ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇشتىكى سىياسىي كۆزقاراشلىرىنى بايان قىلىپ، بۇرۇنقىلار ماڭغان يولدا ماڭىدىغانلىقى، ياڭ زېڭشىنىڭ سىياستىنى سادا-قەتمەنلىك بىلەن ئىجرا قىلىدىغانلىقى ھەققىدە كۆپ توختىلىپ ئۆتتى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەي قەشقەر شەھىرىدىكى نوپۇزلۇق ئاخۇن، ئىشان، باي، سودىگەر، سودىگەرلەر ئۇيۇشمىسى باشلىقلىرىنى يېڭىشەھەردىكى ئور-دىسىغا چايغا چاقىردى ۋە كاتتا زىياپەت بەردى. ما تىتەي خۇيزۇلارنىڭ ئادىتى بويىچە بېشىغا ئاق داكا سەللە يۆگەپ، ئۇچىسىغا قەدىمكى ئۇزۇن چاپوزە كەڭرى چاپان، پۇتىغا مەسە-كالاچ كىيىپ، يەنە سەككىز نەپەر مۇھاپىزەتچىگە سەللە ئوراتقۇزۇپ ۋە ئۇلارنى قوراللاندۇرۇپ، زىياپەتتىكى كىشىلەر ئالدىغا «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، قەشقەر شەھىرىدىن چىققان ئاخۇنلار بىلەن قول بېرىپ كۆرۈشتى، ئارقىدىن باي، سودىگەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ چىقىپ، كۆپچىلىككە قاراپ: «ئارىڭىزلاردا قارىي بولسا قۇرئان تىلاۋەت قىلسۇن» دېدى. ئاپپاق خوجا جامەسىنىڭ قارىيسى مىرزا قارىي يۇقىرى ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلغاندىن كېيىن، ما تىتەي ئورنىدىن تۇرۇپ ئاخۇنلاردىن دۇئا ئالدى.

—— ھەربىرلىرىگە ئۆلكە باشلىقى ياڭ دارىن جياڭجۇن

جانابلىرىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزۈش بىلەن ھەربىرلىرىنىڭ سالامەتلىكىنى سوراپ ئۆزۈمنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي،— دېدى ما تىتەي مېھمانلارغا قاراپ، — مېنىڭ ئىسمىم يۇنەن ما فۇشىڭ، ئەرەبچە ئېتىقادىدا مۇھەممەت يۇنۇس، مىللىتىم خۇيزۇ، ئىسلام دىنىدىكى ھەنەپىل مەزھىبىدە، چوڭ مەسچىت خۇيزۇ ئېتىقادچىلىرىدىن بولىمەن. ئۇلۇغ ئىلتىپاتلىق پاك جياڭجۈن دارىن جانابلىرى مېنى ھەربىر يۇقرا - خەلقنىڭ تىنچلىق ئىچىدە تۇرمۇشلىرىنىڭ پاراغەتتە ئۆتۈشى ئۈچۈن خىزمەتكە ئەۋەتتى.

ما تىتەي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ قايسى رايونىدىكى دوتەي، شەنگەنلەر مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلمايدىغان بولسا، ئېغىر ئالۋان - ياساق سالسا، ساڭلاردىكى ئاشلىقلارغا خىيانەت قىلىدىغان بولسا، سىلەر ئۆز ۋاقتىدا كېلىپ ماڭا ئەھۋالنى ئېيتىپ قويۇڭلار. ھەممە ئىشنى ئادالەت بىلەن سورايمەن. قىمارۋازلىق، پاھىشىۋازلىق، پارىخورلۇق، مۇشتۇمزورلۇق ئىشلارغا يول قويمايمەن؛ ئەپيۇن، نەشە چەككۈچىلەرنى قاتتىق جازالايمەن.

زىياپەت زالىدا ئولتۇرغانلار بىردەك:« ئۇلۇغ ئىلتىپاتلىق جياڭجۈن دارىنىنىڭ ئۆمرى ئۇزاق بولسۇن، دۆلەت - ھۆرمىتى زىيادە بولسۇن، ئۆزلىرىنىڭمۇ ئۆمرى ئۇزاق، ئىقباللىرى يۇقىرى بولسۇن» دەپ تۇۋلىشىپ، مۇبارەكلەش تەنتەنىسى باشلىنىپ كەتتى.

ما تىتەي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ يەنە شۇنداق دېدى:

— مەن ئۈچ خىل ئىشنى قىلماقچىمەن. بىرىنچى،

مەسچىت ياسايمەن. ئىككىنچى، كۆۋرۈك سالىمەن. ئۈچىنچى، چۆل - باياۋان، بىنەم يەرلەرگە دەرەخ تىكىپ، پۇقرالارغا ئاسان بولۇش ئۈچۈن تۇگمەن - سوقىلارنى قۇرۇپ چىقىمەن.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان يۇقىرى ئەمەلدار ئالۋان - ياساق چاچقۇچىلارنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ: «بىزلەر ھەممىمىز ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئۇلۇغ دانا ھەرىكەتلىرىگە پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن ياردەمدە بولىمىز» دەپ ۋەدە قىلىشتى.

سۆز تۈگىگەندىن كېيىن كەگرى داستىخان سېلىنىپ، قۇيماق بىلەن چاي قويۇلۇپ، ھەر خىل يېمەكلىك بىلەن زىياپەت بېرىلدى. زىياپەت ئاخىرىدا ئاخۇنۇملارغا بىر قىشتىن قارىچاي، بايلارغا بىر كىيىملىكتىن ماسكا تاۋار رەخت قويۇلدى.

زىياپەت ئاخىرلاشقاندا، ما تىتەي: «مەن بۇ ھەپتە ئاپپاق خوجا مازىرى بىلەن ھېيتگاھ جامەسىنى كۆرۈپ چىقىمەن» دېدى. بۇ سۆزنى ئاڭلىغان قەشقەردىكى كاتتا باي — ئۆمەرباي دەرھال ئىنكاس قايتۇرۇپ: «مېنىڭ ئۆيۈم ئاپپاق خوجامغا بارىدىغان يول ئۈستىدە. شۇڭا، جانابلىرىغا مالال كەلمىسە، ئۆيۈمگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ ئۆتسىلە، كۆپ خۇرسەن بولار ئىدىم» دەپ ما تىتەينى ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن زىياپەت ئاخىرلىشىپ مېھمانلار تۇزاپ چىقتى.

مېھمانلار يېگىشەھەردىن يانغۇچە ئۆزئارا: «ما تىتەي ناھايىتى ياخشى مەنسەپدار ئىكەن. قەشقەر ۋىلايىتىگە مۇشۇنداق ئەمەلدارنىڭ كېلىشى ناھايىتى ياخشى ئىش بولدى» دېيىشىپ، خۇشال ھالدا قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ كىرىشتى.

2

يېڭىشەھەر تىنتەي ئوردىسىدىكى زىياپەتتىن قايتقان قەشقەر شەھىرىدىكى يۇقىرى قاتلام ھەر ساھە كىشىلىرى ما تىنتەينىڭ قەشقەر شەھىرىگە كىرىشىنى كۈتۈپ تۇرغان بولدى. ئارىدا بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىنتەينىڭ ئاپپاق خوجا مازىرىغا كېلىش خەۋىرى ئاڭلاندى. بارلىق باي، سودىگەر-لەر، ئاخۇنلار ئۆمەربايىنىڭ چايخانىسىغا يىغىلىپ مەسلىھەت-لىشىپ، ما تىنتەينى قارشى ئېلىش ئۈچۈن، قىزىل دەرياسىنىڭ بويىدىكى «سەككىز تاش» دېگەن يەرگە كېلىپ، ما تىنتەينىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. بىرھازادىن كېيىن، ما تىنتەي نۇرغۇن ھەربىي قوغدىغۇچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە كاناي چېلىپ، جاراڭ-جۇرۇڭ ئاۋاز بىلەن سىبىرىق ماكارا تاۋار چاپان كىيگەن ھالدا تەيفۇنجا ① مەپىدە ئولتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. باي، ئاخۇنلار ما تىنتەينىڭ ئالدىغا بىرىپ سالام قىلىپ، ھۆرمەت بىلدۈرگەن ھالدا، بىرلىكتە قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ، ھېيتگاھ جامەسى ئالدىدا توختىدى.

ما تىنتەي باشلىق بارلىق كىشىلەر ھېيتگاھ جامەسىگە كىرىپ ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ بولغاندا، ما تىنتەي ئۆمەر-بايدىن: «بۇ جامەنى كىم ياسىغان؟» دەپ سورىدى. ئۆمەرباي ھېيتگاھ جامەسىنىڭ بىرقانچە قېتىملىق ياسىلىش تارىخىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، ما تىنتەي: «بۇ جامەنىڭ ياسىلى-شىدىن ناھايىتى خۇشال بولدۇم. مەن يېڭىشەھەردىمۇ چوڭ

---

① تەيفۇنجا —— بىختەر قومۇش مەپە.

جامەدىن بىرنى ياستىمەن» دېگەندە، ئەتراپىدا تۇرغان باي-ئاخۇنلار ما تىتەيىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، «بىزمۇ ياردەم قىلىمىز» دەپ ۋەدە بېرىشكەن بولدى.

ما تىتەي ھېيتگاھ جامەسىدىن يېنىپ ئاپپاق خوجا مازىرىغا راۋان بولدى. ئاپپاق خوجا مازىرىغا بارغاندا، مازار قارىغۇچىسىغا ئىشىكنى ئاچقۇزۇپ، مازار ئىچىدىكى قەبرىلەرنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن، مازار شەيخلىرى بىلەن مازاردىكى تىلەمچىلەرگە 50 سەر داچەننى ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپ قايتتى.

ما تىتەي ئاپپاق خوجا مازىرىدىن قايتىپ، يول ئۈستىدە ئۆمەر باينىڭ نەزەرباغدىكى تۆمەن دەريا بويىغا سېلىنغان باغ ھويلىسىغا كېلىپ چۈشتى. ما تىتەي ئۆمەربايىنىڭ باغ ھويلا گۈلزارلىقىنى كۆرۈپ، ھەيرانلىق ئىچىدە ھۇزۇرلانغاچ گۈلزارلىقنى ئايلىنىپ چىقتى. ئۆمەرباي باشلىق قەشقەر شەھىرىدىكى بارلىق بايلار، ئاخۇنلار ما تىتەيىنىڭ شەنىگە كاتتا زىياپەت ئۇيۇشتۇردى. ما تىتەي كېتەر ۋاقتىدا ئۆمەرباي 15 پارچە چوڭ قىزىل گۈللۈك خوتەن گىلىمى، 100 جۈپ بېيجىڭ خەيۋەن چىنىسى قاتارلىق ئېسىل بۇيۇملارنى ما تىتەيگە سوۋغا قىلدى.

ئىككىنچى باب ما تىتەينىڭ ئوردا - راۋاق سالدۇرغانلىقى ۋە سوخو قەلئەسىنى بىنا قىلدۇرغانلىقىنىڭ بايانى

1

ما تىتەي بارلىق مەمۇرىي ئورگانلارنىڭ ھوقۇقىنى ئۆز قولىغا ئېلىپ، بۇ ئورۇنلارغا ئۆزىگە سادىق، ئىشەنچلىك ئادەملەرنى بەلگىلەپ، بۇرۇنقى ئەمەلدارلارنى ئورنىدىن ئېلىپ تاشلىدى. قەشقەر ۋىلايىتىدىكى ھەربىر ئورۇنغا يېڭىدىن ئەمەلدار تەيىنلىدى. بۇلار بەگ، يۈزبېشى①، پاششاپ②، چەكادە③ قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى. مەسلەن، شاپى موللا، فەن لۇگەن، لۇ شىجاڭ، نۇجيا، ما پىلاڭ، ھاۋاخان بەگ... قاتارلىقلار. ئۇلار ئالدى بىلەن يېڭىشەھەر ئەتراپىدىكى خۇيزۇ دېھقانلارنىڭ مال - مۈلكىنى «دارىنغا لازىم» دەپ تارتىپ ئالدى. بۇندىن باشقا، دېھقان - چارۋىچىلارغا ئالۋان - ياساق قويدى، بېرەلمىگەنلەرنى ئۇرۇپ قامىدى. ئېغىر ئالۋان - ياساق

---

① يۈزبېشى — بەگدىن تۆۋەن ئەمەل.

② پاششاپ — ئامانلىق ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار.

③ چەكادە — ئامانلىق - تارىلىق خادىمى.

دەستىدىن ئۇرغۇنلىغان كەمبەغەللەر ئۆي - ماكانىنى تاشلاپ، ياقا يۇرتلارغا قېچىپ كەتتى. بەزى قىزى، مېيىپ كىشىلەرنىڭ ئالۋان - سېلىقىقا بەرگۇدەك ھېچ نەرسىسى قالمىغاچقا، نارەسىدە قىز - ئوغۇللىرىنى ھىندىستانلىق جازانىخورلارغا سېتىپ، ئالۋان - سېلىقنى تۆلەشكە مەجبۇر بولدى. بۇ كىشىلەرنىڭ باللىرىنى سېتىۋالغانلاردىن قەشقەر كونىشەھەر بورا خىلتاي① رايونىدا بىرقانچە ھىندى جازانىخور بولۇپ، بۇلار سوپى باي ھىندى، باي موللا ھىندى، پارس باي، چەندان باي، جەندىرالى باي ھىندى دېگەنلەردىن ئىبارەت. 70 ياشقا كىرگەن باي موللا ھىندى بورا خىلتاي رايونىنىڭ چارەك كەتتىدىكى كەمبەغەل دېھقان سالمان دېگەن كىشىنىڭ سۇلتانخان ئىسىملىك 12 ياشلىق قىزىنى 25 سەر كۈمۈش تەڭگىگە سېتىۋالغان بولۇپ، بۇ نارەسىدە قىزنى ئۆزىگە خوتۇن قىلىپ بىرقانچە پەرزەنت كۆرگەندىن كېيىن، ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. سۇلتانخاندىن تۇغۇلغان دەۋلان، مۇتىرام ئىسىملىك باللىرىنى ئېلىپ ھىندىستانغا چىقىپ كەتكەن. ئاشۇ ھىندىلار ئېلىپ كەتكەن باللارنىڭ ئەۋلادلىرى ھازىرمۇ بار.

ما تىتەيىنىڭ ئەمەلدارلىرى خەلققە سالغان ئالۋان - ياساق ھېسابىغا يېتىپ كەتتى. ما تىتەيىنىڭ قول ئاستىدىكى ھەربىر چېرىك باشلىقى بەش - ئالتىدىن قىز - ئاياللارنى نىكاھىغا كىرگۈزۈپ خوتۇن قىلىش بىلەن ئۇلارنى خارلاپ، قىمار، نەشە، ئەپيۇن چېكىشتەك يامان ئادەتلەرگە ئۆگەتتى، كېچىلىرى پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرىگە ئوغرىلىققا چۈشۈشكە مەجبۇرلىدى.

---

① بورا خىلتاي — ھازىرقى بۇلاقسۇ يېزىسى.

مەسىلەن، ما تىتەيىنىڭ چېرىكلىرىدىن 50 چېرىكنىڭ باشلىقى بولۇۋالغان نامەت شىجاڭ سەككىز ئايالنى يۇقىرىقىدەك ناشايان ئىشلارغا سالغان. ئۇنىڭ روزىۋانەك، ھەمرا بارماق دېگەن خوتۇنلىرى بىرقانچە ئوغرىلار بىلەن بىرلىشىپ ئەسكى ئىشلارنى قىلغان. ما تىتەيىنىڭ قول ئاستىدىكى بارلىق چېرىك ۋە كۇۋەندەيلەر① پۇقرالارنى ئۆزى خالىغانچە ئۇرۇپ - سوققان، قىمارۋازلىق، پاھىشىۋازلىق، ئەپيۇنكەشلىك، پارىخورلۇق، ئوغرىلىق قاتارلىق ناشايان ئىشلار ئەۋجىگە چىققان. ئۆز ۋاقتىدا بۇ ھەقتە تۆۋەندىكىچە نەزم توقۇلغان:

چېرىك يېتىلەپ يۈرگەن بەش- ئالتىدىن ياڭگاگزە ②،
نان دېسە سۇرۇپ قوغلاپ ئۆلگۈچە ئۇرۇپ گاگزە ③،
سوغۇقتا توڭۇپ ئۆلگەن جۇگان بالا باڭگازە ④،
شوياڭدا ئىچىپ ياتقان كۇبرۇسى بىلە لاڭگازە ⑤،
ھەر كۈندە چېكەر ئەپيۇن خوتۇنى بىلە بەش باگزە ⑥.

2

بۇ خىلدىكى ھايات ئەندىزىسىدىن خاتىرجەم بولغان ما

---

① كۇۋەندەي —— نازارەتچى.
② ياڭگاگزە —— خوتۇن.
③ گاگزە —— جازا قورالى.
④ باڭگازە —— پەتەك، كىچىك ئايال.
⑤ كۇبرۇسى بىلە لاڭگازە —— ھاراقنى تۈگى بىلەن كۆتۈرۈپ ئىچىپ، يۆلىنىپ ئولتۇرۇش.
⑥ بەش باگزە —— چېكىشكە تەييارلانغان بەش پىلتە ئەپيۇن.

تىتەي ئۇرۇمچىدىكى ئوغلى ما جىۋونى قەشقەرگە يۆتكەپ كېلىپ، 1918 — 1919 - يىللىرى ئىچىدە قەشقەر ۋىلايىتىنىڭ ئىچكى تىنچلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ ئەمەلدارلىقىغا تىتەي① قىلىپ بەلگىلىدى. ما تىتەي يەنە ئۆز قىزى داشۇجيانى يۇقىرى مەمۇرىي مەنسەپكە بەلگىلىدى.

ما تىتەي ھېچقانداق ئەمەلدارغا ئەمەلىي ھوقۇق بەر- مەي، ۋىلايەت، ناھىيە ھەم يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھوقۇ- قىنىمۇ ئۆز قولىغا مەركەزلەشتۈرۈۋالدى. ئىقتىسادىي ئەھۋالى بىرقەدەر ياخشى بولغان دېھقان، تىجارەتچى، چارۋىچى، ئاخۇنۇم ۋە ئىشانلارغا 100 — 200 يامبۇ② غىچە پۇلنى مەجبۇرىي بېرىشنى بۇيرۇپ، بۇ پۇللارنى يىغىۋالدى. پۇل بېرەلمىگەن ياكى ئارقىغا سوزغان كىشىلەرنى قامىدى. مەسىلەن، قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىدىكى بارىن يېزىسىنىڭ موللىسى ئەمەت ئاخۇن خەلپىتىمنى قاماپ، 100 يامبۇ، 5000 سەر كۈمۈش تەڭگە ئالغاندىن تاشقىرى، ما تىتەينىڭ قىزى داشۇجيا 1000 سەر كۈمۈش، 20 يامبۇ ئېلىپ، ئاندىن قاماقتىن چىقاردى. بۇ خىلدىكى ئەھۋاللار كۆپ بولغان ئىدى.

بۇ ئىشلاردىن سىرت، ماتىتەي ئۆزىگە تەۋە ناھايىتى كاتتا، ھەشەمەتلىك ئوردا - ساراي سالدۇرۇشقا پەرمان ئېلان قىلغان. ئۇ، يېڭىشەھەرگە ئوردا - ساراي سالدۇرۇش ئۈچۈن، قەشقەر ۋىلايىتىدىكى بارلىق ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنى يىغىپ، ئوردىغا كېرەكلىك ياغاچ - تاشلارنى خەلققە سېلىق قىلىپ

---

① تىتەي — بىرىگادا قوماندانى دەرىجىلىك ئەمەل.

② بىر يامبۇ — 50 سەر كۈمۈشكە تەڭ.

چىچىپ، ئۇردا سىلىشقا كىرىشكەن. ئۇردا غايەت زور ۋە كاتتا بولۇپ، ئۇردا ئىچىگە راۋاق ياسىتىپ چىققان. بۇ ئۇردىغا تىتەي يامۇلىدىن كەلگۈچە 1500 مېتىر ئارىلىقتا كۆۋرۈكلۈك يول ياساپ شەھەر ئۇستىدىن ئۆتكۈزگەن. بۇ ئاسما كۆۋرۈككە غايەت زور تۇۋرۇكلەرنى ئىشلەتكەن. كۆۋرۈكلۈك يولدا ما تىتەي ئوردىسىدىن يامۇلغا، يامۇلدىن ئوردىغا قايتقۇچە تۆت چاقلىق ئورۇس هارۋىسىغا چىقىپ كەلگەن ۋە كەتكەن. بۇ ئوردىغا «لۇ»① دەپ نام بەرگەن. ئوردا ئىچىدە ئالىي دەرىجىلىك يەتتە ئۆي بولۇپ، ھەممىسى ھەشەمەتلىك ياسالغان.

ما تىتەي 500 تۇگمەن ياساتقۇزغان، تۇگمەن تاشلىرىنى نەچچە مىڭ ئادەم تاغدىن توشۇپ ئىلىپ كەلگەن. تۇگمەن ياساش چىقىمىنى خەلقتىن ئالغان. نامرات خەلق ما تىتەينىڭ هاشار - سىلىقلىرىغا تۇتۇلۇپ، ئىشلەش جەريانىدا مۇنداق قوشاقلارنى توقۇغان:

ئىشلە، باللار ئىشلە، جانىڭ بارىچە ئىشلە،
ئىشلەپ ئاشنى بىز تاپساق، داشۇجيا خىنىم چىشلە.

يىللار بويى ئىشلەيمىز سوقا بىلەن تۇگمەنگە،
بىرئاز ئارام ئالساق بىز، ئۇرىدۇ چىرىك - بەگگە②.

كىچىلەردە يول يۇردۇق، قار - يامغۇر، شىۋىرغاندا،
ئانام كۆرۈپ يىغلايدۇ پۇتلىرىم قاپارغاندا.

---

① لۇ — قەيتۇر، راۋاق.

② بەگگە — ئەپيۇنكەش چىرىك.

تۆگمەن تېشى كۆتۈرۈپ، ھاردۇق يەتسە چوڭ سايدا①،
ھامان ئۆرغىنى ئۆرغان پۇت - قولۇمغا بازغاندا②.

بۆرنۆم قانىدى دوستلار خا ياغاچ كۆتۈرگەنچە،
ھەيدەپ ئۆرار كۆۋەندەي قوۋۇرغام كۆكەرگۈنچە.

يىغلاپ يالۋۇرۇپ تۇرساق «ئۆششۆق - مۆتتەھەم» دەيدۇ،
رەھمە ئەتكىلى ھېچكىم يوق، بېگىم پارىنى يەيدۇ.

ئىشلە، باللار ئىشلە، يىغلىغان بىكار ئىكەن،
ئانىسى تۇغۇپ قويسا، تىنەيگە چاكار ئىكەن.

3

ما تىتەي ئۆزىنىڭ نام - شۆھرىتىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈش ئۈچۈن، قەلئەلىك شەھەر سېلىش نىيىتىگە كەلدى. بۇ شەھەرگە زۇلۇم بىلەن ئۇل سېلىش، ئادەم قېنى بىلەن لاي ئېتىش، ئادەم جەسىتى بىلەن سېپىل قوپۇرۇشتەك دەھشەتلىك ئىش ئىدى. ما تىتەي قەلئەلىك شەھەرنى سېلىشقا قارار قىلىپ، شەھەر سېلىش ئۈچۈن مۇۋاپىق كېلىدىغان يەر ئىزدەتتى. ئۇ، چاپارمەنلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن تازغۇن جاڭگىللىنىڭ جەنۇبىدىكى پاقىلىق دېگەن كەگرى جاڭگالنى كۆرۈپ كەلدى. ما تىتەي قەلئەلىك شەھەر سېلىش ھەققىـ

① چوڭ ساي — يېڭىسارنىڭ غەربىدىكى چوڭ ساي.
② بازغان — كالتەك.

ـدىكى بۇيرۇقنى ئۆز كاتىپىغا يازدۇرۇپ پەرمان ئېلان قىلدى. قەلئەلىك شەھەرنىڭ سېپىل قورۇلۇشىغا، جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ھەر كۈنى 60 مىڭ كىشى قاتناشتى. سېپىل قۇرۇلۇشىغا ئىشلەش جەريانىدا، كېسەللىك ۋە ئاچلىق تۈپەيلى بىرقانچە يۈز كىشى ئۆلۈپ كەتتى.

قەلئەلىك شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئالۋان - سېلىق سېلىش جەريانىدا ما تىتەيىنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى شاپى موللا باتۇڭ يېزىسىدىن 500 چارەكلىك يەر - زېمىن ئالدى، باغ - ھويلا ياساتتى. فەن لۇڭگەنمۇ بۇ جەرياندا بېيىپ كەتتى. ما تىتەي سوخو قەلئەسىنىڭ سېپىللىرىنى بىر ئايدا پۈتكۈزۈپ، سېپىل ئىچىگە بىرقانچە رەت ئىمارەتلەرنى سالدۇرۇپ، قەلئە ئىچى - سىرتىغا بىرقانچە يۈزمىڭ تۈپ مېۋىلىك ۋە مېۋىسىز دەرەخ تىككۈزدى. بۇنىڭغا «تىتەي پاشا بېغى» دەپ نام بەردى.

ما تىتەي سوخو قەلئەسىنى پۈتكۈزۈپ بولغاندىن كېيىن، «سوخو قەلئەسىنىڭ پۈتكەنلىكىنى مۇبارەكلەش» دېگەن نام ئاستىدا، پۈتكۈل قەشقەر ۋىلايىتىدىكى پۇقرا ۋە يەرلىك ئەمەلدارلارغا سېلىق چاچتى. بۇ سېلىقنى چېچىش ھارپىسىدا ما تىتەيىنىڭ بالىلىرى، فەن لۇڭگەن، شاپى موللا، ھاكىم مىراقبەگ، يۈزبېشىلار جامائەتچىلىك ئىچىدە: «سوخو قەلئەسىنىڭ پۈتكەنلىكىنى مۇبارەكلەش لازىم» دېگەن سۆزنى تارقاتتى. ھەرقايسى ناھىيىلەرنىڭ ھاكىم، مىرابېگ، يۈزبېشى، قازى، ئەلەملىرى ھەرىكەتكە كېلىپ، ھەركىم ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا سوۋغا تەييارلاپ، ما تىتەيىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ قويدى. بۇ سوۋغىلار ئىچىدە تىللا، يامبۇ، زىلچا - گىلەم، تاۋار - دۇردۇن، زەرباب، تەتىللا، كەمچەت؛ تۆگە، ئات، قېچىر،

ئېشەك، ئۆكۈز، سېغىنلىق ئېنەك، چوڭ قوي؛ تاغ ھايۋانلىرىدىن بۇغا، مارال، شىر، يولۋاس، ئېيىق، كېيىك؛ قۇشلاردىن قارا قۇش، لاچىن، قارچىغا، بۇلبۇل، شاتۇتى قاتارلىقلار بار ئىدى. بۇ سوۋغىلارنى قىسمەن يۈزبېشىلار، بەگلەر خۇشامەت يۈزىسىدىن، بەزىلىرى قورقۇنچ يۈزىسىدىن، قىسمەنلىرى مەنسىپىنىڭ تېخىمۇ ئۆستۈرۈلۈشى تەمەسىدە بەردى. ئالتە ئاي ئىچىدە كېلىپ بولغان بۇ سوۋغىلارنىڭ ھەممىسى كەڭ كەمبەغەللەرگە چاپقان سېلىقتىن يىغىلغان ئىقتىسادقا كەلگەن ئىدى. ما تىنتەي بۇ سوۋغىلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تولىمۇ خۇشال بولدى.

ئۈچىنچى باب يېڭىسارلىق بەگنىڭ ئانارقىزنى ئۆيىدىن ئالداپ ئېلىپ چىققانلىقى ۋە ما تىتەيگە سوۋغا قىلغانلىقىنىڭ بايانى

1

ما تىتەي ياش قىزلارنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئۆز غالچىلىرى ئارقىلىق: «تىتەي پاشانىڭ ئوردىسىغا بىرقانچە كېنىزەك لازىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، تىتەي پاشاغا يارىغۇدەك ساھىبجامال قىزلارنى ئېلىپ كېلىپ، تىتەي پاشاغا تۆھپە قىلىپ خىزمەت كۆرسىتىش كېرەك» دېگەن گەپنى تارقاتتى. بۇ رەزىل تەشۋىقاتتىن خەۋەردار بولغان ئاۋام خەلق ئەندىشە ئىچىدە غەمگە پاتتى. بەزىلەر قىزلىرىنى ئېلىپ ھەر تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. قىسمەن ۋىجدانسىز يۇرت باشلىقلىرى ما تىتەيگە ياخشى كۆرۈنۈش ۋە ئۆز ئەمەلىنىڭ تېخىمۇ ئۆستۈرۈلۈشىنى ئويلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قاتراپ، كىملەرنىڭ چىرايلىق، ساھىبجامال قىزى بارلىقىنى سۈرۈشتە قىلىشقا باشلىدى.

قەشقەر ۋىلايىتىگە قاراشلىق يېڭىسار ناھىيىسىنىڭ مەلۇم رايونىدا ئولتۇرۇشلۇق ئانارقىز ئىسىملىك بىر يېتىم بالا بار

ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى بەختىۋاي ئىككى يىل بۇرۇن ما نىتەيىنىڭ خانئېرىق دەرياسىغا ياساتقان تۈگمەنلىرىگە تاش كەلتۈرۈش سىلىقىغا ھەيدىلىپ، «ئېتىم چاغرى» ① نىڭ ئېغىدا تۈگمەن تېشى قومارغىچىلىك، تاغ گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ ۋاپات بولغان ۋە شۇ ئورۇنغا دەپنە قىلىنغان. ئۇنىڭ ئايالى سارىخان يېتىم قالغان ئانارقىزنى بېقىپ چوڭ قىلغان. ئانارقىز بەكمۇ ساھىبجامال، قارا قاشلىق، قارا چاچلىق، چولپان كۆزلۈك، بويى قەدرى نازىنىن، سۆزى چۈچۈك، ئەقىللىق، ئۆزى يېقىملىق، ئىشچان، ھوشيار بولغاچقا، يۇرتتىكى نۇرغۇن يىگىتلەرنىڭ كۆزى چۈشكەن ئىدى. ئانارقىز ئۆز يۇرتىدىكى ئۆزى بىلەن تەڭدىيەتلىك روزى باتۇر ئىسىملىك ئەمگەكچان، زېرەك يىگىت بىلەن مۇھەببەتلەشكەن بولۇپ، توي قىلىشقا سەككىز كۈن قالغان ئىدى. ئانارقىز 17 ياشتا بولۇپ، كىچە ـ كۈندۈز تۇل ئانىسى سارىخاندىن ئايرىلمايدىغان بالا ئىدى. بۇ ئىككى ئاجىزە بىر ـ بىرى بىلەن مۇڭدىشىپ، بىر ـ بىرىگە تويماي، مۇھەببەتچىلىك بىلىنمەي ھايات كەچۈرۈپ كېتىپ باراتتى.

ئانارقىز گۈزەلدۇر جامالىدە نۇر،
ھايالىق، ۋاپادار، ساداقەت زوھۇر ②.

ئانىسىغا مۇشفىق ئانارقىز ئەجەب،
خۇي ـ خۇلقى، ئەخلاقى تامامى ئەدەپ.

① ئېتىم چاغرى ــــ يىگىسارنىڭ ئوچا يېزا تەۋەسىدىكى كەنت بولۇپ، شۇ كەنتنىڭ غەربىدىكى تاغدىن تۈگمەن تېشى چىقىدۇ.
② زوھۇر ــــ قوزغىلىپ چىققۇچى.

يۈزى قىپقىزىل ئەتىرگۈلىدۇر پورەك،
چىپچەن، كۆڭلى نازۇك، ئاجايىپ زىرەك.

بويى تال چىۋىقتۇر يېشىل نوتىدەك،
چىشى ئۈنچىدۇر، لېۋى شاتۇتىدەك.

ئوماق يۈز، خۇمار كۆز، قارا قاشلىرى،
يېيىلغان مۇرىسىگە ئۇزۇن چاچلىرى.

بېشى چىلگىگە ئوخشاش، كېلىشكەن بورۇن،
قىلار ئىشنى ئويلاپ، سۆزىدۇر ئورۇن.

قولىدۇر مىسالى يىپەكتىن سىلىق،
بېلى بىر سىقىمچە، تېنىدۇر بېلىق.

ئەگەر كۈلسە خۇش خۇلقىدىن نازلىنىپ،
ئۇنى كۆرسە كىم بولار مۇھەببەتكە غەرق.

2

بۇ رايوندىكى بەگ ئۆز كۆڭلىدە «ئانارقىزنى ما تىتەيگە تۆھپە قىلسام، بۇ تۆھپەم بەدىلىگە مېنىڭ مەنسىپىم تېخىمۇ يۇقىرى بولۇشى تۇرغان گەپ» دەپ ئويلاپ، خوتۇنى بىلەن مەسلىھەت قىلىشىپ، قىزى ئارقىلىق ئانارقىزنى ئۆيىدىن ئالداپ ئەكېلىش قاپقىنىنى قۇرۇپ چىقتى. بەگنىڭ ئايالى

قىزىغا: «قىزىم، ئىچىڭ پۇشۇپ زېرىكىپ قالدىڭ، باغدا مېۋىلەرمۇ پىشىپ كەتتى ، سەن ئانارقىزنى چاقىرىپ كېلىپ، باغدا بىرلىكتە كۆڭۈل ئېچىڭلار ، مەن مانتا ئېتىپ تۇراي» دېگەن ھىيلە گەپ بىلەن قىزىنى يولغا سالدى. بەگ ئاقتۇ① بازىرىدىن ئۈچ جىڭ گۆش كەلتۈردى. بەگنىڭ قىزى سارىخانىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئانارقىزغا: «جۇرۇڭ، بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ باغدىكى مېۋىلەرنى يەپ، ئوينىپ كېلىڭ. ئانام ئۆز ئاغزى بىلەن سىزنى باشلاپ كېلىشنى ئېيتتى» دەپ، ئانارقىزنى باشلاپ كەلدى. ئانارقىز بەگنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، بەگنىڭ خوتۇنى دەرھال خۇش تەبەسسۇم بىلەن:

— ۋاي بالام ئانارقىز، كېلىڭ قىزىم، تازا ياخشى ۋاقتىدا كېلىپسىز. مېنىڭ قىزىم زېرىكىپ، بىرگە ئوينايدىغان كىشى بولمىغاچقا، سىزنى چاقىرتىپ كەلگەن ئىدىم. سىلەر باغدا سەيلە قىلغاچ ئويناپ تۇرۇڭلار، مەن سىلىگە غىزا قىلىپ بېرەي، — دەپ مانتا ئېتىشكە قوپۇپ، ناماز شامدىن ئۆتكەندە مانتىنى پىشۇرۇپ داستىخانغا قويدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن ئانارقىز: «كەچ بولۇپ كەتتى، ئانام ئەنسىرىمىسۇن، مەن كېتەي» دەپ ئورنىدىن قوپتى. ھىيلىگەر بەگنىڭ خوتۇنى: « خاتىرجەم بولۇڭ، بىز سىلەرنىڭ ئۆيگە كىشى ئەۋەتتۇق، سىلىنى قىزىم بىلەن قونۇپ قالىدۇ، خاتىرجەم بولسۇن دەپ» دېگەن ياغلىما گەپلەر بىلەن ئۇنى قوندۇرۇپ قالدى. يېرىم كېچە بولغاندا، بەگ ئۆيدىكى يىلىقچىغا ھارۋىنى قوشتۇرۇپ، ئانارقىز بىلەن قىزىنى ئويغىتىپ

① ئاقتۇ 1955- يىلىغىچە يېگىسار ناھىيىسىگە قاراشلىق بولۇپ، ھازىر قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستىغا تەۋە ناھىيە.

ھارۋىغا چىقىشنى بۇيرۇدى. ئانارقىز: «بۇ كېچىدە قەيەرگە بارىمىز؟» دەپ ھەيران قالدى. بەگ مۇغەمبەرلىك بىلەن: «بىز-نىڭ تۇغقانلار ئىچىدە توي بولىتتى، قىزىم بىلەن ئىككىڭلارنى شۇ يەرگە ئاپىرىپ ئوينىتىپ كېلىمەن» دېدى. ئانارقىز: «مېنىڭ كىيىمىم مۇشۇنداق تۇرسا، قانداق بارىمەن، ئۆيگە بېرىپ كىيىم يەڭگۈشلەپ كېلەي» دېگەندە، بەگنىڭ خوتۇنى: «غەم قىلمىسىلا بالام، قىزىمنىڭ كىيىملىرى كۆپ» دەپ، ئانارقىزغا ئۆز قىزىنىڭ ئېسىل كىيىملىرىنى كىيدۇرۇپ قويىدى. ئانارقىز: «بۇ كېچىدە ماڭغۇچە، تاڭ ئاتقاندا بارساق بولمامدۇ» دېگەندە، بەگ: «ھازىر ھاۋا ياخشى، ئەته ماڭساق بەك ئىسسىققا قالىمىز» دەپ جاۋاب بەردى.

بەگ ئۆز قىزى بىلەن ئانارقىزنى ھارۋىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سوخو يولىغا راۋان بولدى. ئۇلار شۇ ماڭغىنىچە يوپۇرغا دەرياسىنىڭ بويىدىكى «يېڭىئېرىق ئاغزى» دېگەن يەردە ئولتۇرۇشلۇق بىر كاززاپ دوستىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى . بەگ بۇ دوستىغا پىچىرلاپ بىرنېمىلەرنى دېدى. بەگنىڭ دوستى بۇلارنى مېھمان قىلغان بولدى. ئانارقىز بىر مۇدھىش ۋەقەنىڭ ئۆز بېشىدا سادىر بولىدىغانلىقىدىن گۇمان قىلىپ قارىسا، تويدىن ھېچقانداق ئەسەر يوق. ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ: «مەن كېتەي، ئانام ئەنسىرەپ قالمىسۇن» دەپ، ئۆينىڭ دەرۋازىسى تېشىغا چىقىۋالدى. بەگ شۇملۇق ئىشلىتىپ: «سىز كەتسىڭىز بولىدۇ، مېنىڭ قىزىم 3 — 4 كۈن بۇ دوستۇمنىڭ تويىدا ئويناپ كەتسۇن، مەن سىزنى ئۆيىڭىزگە ئاپىرىپ قوياي» دەپ، يول بىلمەيدىغان ئانارقىزنى ھارۋىدا ئولتۇرغۇزۇپ، سوخو قەلئەسىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى.

بەگ ئالدى بىلەن ئانار قىزنى شاپى موللىغا كۆرسەتتى. شاپى موللا ئانارقىزنىڭ ھۆسن ـ جامالى، قەددى ـ قامىتىگە قاراپ ھەيران قالدى ـ دە، بەگ بىلەن ئانارقىزنى دەرھال ما ـ تىتەيىنىڭ قېشىغا باشلاپ كىردى. يېگىسار بېگى ما تىتەيگە سالام قىلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئۆزىنى تونۇشتۇردى، ئاندىن ئانارقىزنى كۆرسىتىپ: «جانابىي پاشا ئالىيلىرى، ئۆزلىرى ماقۇل بولسىلا، بۇ قىزنى ئۆزلىرىگە تەقدىم قىلدىم» دەپ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇردى. ما تىتەي ئانارقىزنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، يېگىسار بېگىگە قوشۇمچە ئۆز يۇرتىنىڭ پاششاپلىق ئەمىلىنى ئاتا قىلدى.

تۆتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىكى كەچۈرمىشى ۋە ئۇنىڭ سۆيگىنى روزى باتۇر قىساس يولىدا قۇربان بولغانلىقىنىڭ بايانى

1

ما تىتەي ئوردىسىغا كىرىپ قالغان ئانارقىز ئوردا ھاياتىدا قانداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىدىغانلىقى ھەققىدە قورقۇنچلۇق گۇمان ـ ئەندىشىلىرىنى مەيۈسلەنگەن ھالدا ئويلاپ، چوڭقۇر ئازاب بىلەن ھەسرەت چېكىشكە باشلىدى. يەنە ئانىسى سارىخانىنىڭ سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ، ئۆزىنى ئىزدەۋاتقانلىقى؛ ئۆزىنىڭ مۇھەببەت سۆيگۈسى بولغان روزى باتۇر ئانارقىزنىڭ غايىب بولغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، مۇھەببەت ئوتىدا قانداق ئازابلىق كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقىنى بىرمۇبىر كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ، ھەسرەتلىك كۆز ياشلىرىنى تۆكتى.

ما تىتەي كەچ كىرىش بىلەن ئۆز ياتىقىغا ئانارقىزنى چاقىرتىپ كەلتۈرگەندىن كېيىن، ئانارقىزنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۇنىڭ ھۆسن ـ جامالى تولىمۇ گۈزەل ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ نەپسى تاقىلدىدى. ئۇ، ئانارقىزنىڭ تېنىنى سىلىغان بولۇپ ئۆزىگە تارتىپ، شالداما كالپۇكىنى ئانارقىزنىڭ يۈزىگە

مايىل قىلدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئانارقىزنىڭ ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ، زار - زار يىغلىدى. ئانارقىزنىڭ پاك جىسمى بۇ بەتبەخت تەرەپكە مايىل بولماي، يورۇق دۇنيا كۆزىگە قاراڭغۇ كۆرۈنۈپ، يېتىمچىلىكنىڭ، جۇدالىقنىڭ دەرد - پىراقىدا: «بۇ ئازابقا قالغۇچە خۇمدانغا تاشلىنىپ ئوتتا كۆيۈپ ئۆلسەم رازى ئىدىم. ئاھ ، دەردىم!» دەپ يىغلاپ كەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ما ئىنتەي «ئانارقىز بۈگۈن كەلدى، مېنىڭ شارائىتىم بىلەن 2 — 3 كۈن تونۇشسۇن» دەپ ئويلاپ، شۇ كۈنى كېچىسى ئۆز نەپسىنى باشقا خوتۇنلىرى بىلەن قاندۇرغان بولدى.

ما ئىنتەينىڭ قىياپىتى تولۇم چاشقاندەك سەت، كۆزلىرى جۇۋالدۇرۇر تۆشۈكىدەك ئىدى.

قېرى، پاسكىنا، كۆكيۆتەل، سەت، رەزىل،
تۈگىمەس يامانلىق قىلىپ نەچچە يىل.

يۈزىدە قېنى يوق بوغۇملۇق چايان،
ئىچىدە زەھرى كۆپ، بېشى تاز يىلان.

ئېگەكلىرى ئۆڭنىڭ يۈزىدىن ئېگىز،
بۇ تازنىڭ كۆزى يا چېكىت، يا يىگىز.

سېسىق ياغدا پىشقان مونەك باشلىرى،
كى بىر يەردە تۇرغان كۆزى، قاشلىرى.

بېشى يالتىراقتەك قىلۇر قار ياغار،
تولۇم گەردىنىدە يىرىك تۈكمۇ بار.

ئاماق يېسە ماكماك ئاقىدۇ شالى،
ماغزاپقا تولىدۇ چاشكا، پىيالى.

پاناق بۇرنىدىن پوتلا، زەرداپ ئاقار،
كۆزىدىن داۋاملىق چاپاقلار چىقار.

چىشى يوق بۇنىڭ ئېيىق ئاغزىدەك،
قاپاق، مەگزى ئۆششۈق قاپاق لازىدەك.

ئەگەر ماگسا مايمۇن سۈپەت دوگغىيار،
قاچان ماگسا مەلئۇن سۇرەت قىڭغىيار.

ھاياتى بۇنىڭكى داۋاملىق ھاراق،
ھاراق ئىچمىسە كۆزىدىن يوقىلار قاراق.

2

ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەي ئوردىدا خىزمەت قىلىۋاتقان دەگسەيچى① ئايالغا: «بۈگۈن ئانارقىزنى يوتقانغا ھازىرلاش ئۈچۈن تەييارگەرلىك قىلىشقا سەن مەسئۇل» دېدى. دەگسەيچى ئايال ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپ، تىتەي يېنىدىن چىقتى. ئۇ دەرھال ئانارقىزنى يۇيۇندۇرۇپ - تازىلاپ، بەدىنىگە خۇش پۇراق ئەتىر چېچىپ، يېڭى كىيىم كىيدۈرۈپ تەييار-

① دەگسەيچى ــــ ما تىتەينىڭ ئوردىسىدىكى ئايال خىزمەتكار.

لىدى. بۇ خىل ھالەتنى كۆرگەن ئانارقىز ئۆزى ئۆچۈن چوڭ بالا ـ قازانىڭ يۈزلەنگەنلىكىنى، بۇ زۇلمەتلىك كېچىنى ئويلاپ، بارلىق ئەزالىرىغا تىترەك ئولىشىپ، ھېچ ئىلاجىنى قىلالماي ھەسرەت ئىچىدە قالدى.

كەچ سائەت يەتتىلەردە ما تىتەيىنىڭ شۇم نەپسى تاقىلداپ، كۆپ ھاراق ئىچىپ مەست ھالىتىدە ياتاق ئۆيگە كىرىپ، دەڭسەيچى ئايالغا ئانارقىزنى كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. دەڭسەيچى ئايال ئالدىراپ ـ تەمتىرەپ ئانارقىزنى يېتىلەپ تىتەي قېشىغا كەلتۈردى. ئانارقىزنىڭ كۆزىدىن ئوت يېنىپ، ئۆزىنى بىلەلمەي ھالى خاراپ، ھەرىكەتلىرى سۇسلىشىپ، قورققىنىدىن تىتىنىق چىقىرىشقا قادىر بولالماي قالدى. قېرى تىتەي دەڭسەيچى ئايالغا ئىشارەت قىلىپ، ئانارقىزنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇشقا بۇيرۇدى. ئانارقىز بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ نارازىلىق بىلدۈرۈپ، قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى تاپالمىغان ھالەتتە پەرىشان بولدى. دەڭسەيچى ئايال ئانارقىزنى قېرى تىتەيگە قوشۇپ، ئۆيىنىڭ مىلەگزىسى تېشىدا ئوخلىماي ئولتۇردى. بۇ، تىتەي ئوردىسىنىڭ ئادىتى ئىدى. مەسىلەن، كېچىدە تىتەي بىر ئايال بىلەن بىرگە ياتقاندا، ئىككى نەپەر دەڭسەيچى ئايال مىلەگزە تېشىدا ئۇخلىماي ئولتۇراتتى. ما تىتەي ھاراق مەستلىكى بىلەن ئانارقىزنى مۇباشىرەتكە① يۈز كەلتۈرۈپ، بىچارە ئانارقىزنىڭ نازۇك تېنىنى مەجرۇھ قىلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، بىچارە ئانارقىز ئەلەم ـ ھەسرەت ئىچىدە كېسەل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ما تىتەي ھەر كېچە

---

① مۇباشىرەت ـــ ئەيش ـ ئىشرەت.

شۇم نەپسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن، بۇ خىل ئىپلاس ھەرىكىتىنى داۋاملاشتۇردى. بىچارە ئانارقىز ئۆلۈمگە رازى بولۇپ، بۇ ۋەھشىي چىلبۆرىگە يېقىن يولاشقا ئۇنىماي، ئۆز دەردى بىلەن كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. ئانارقىزنىڭ كېچىلىك ئىسيانىدىن غەزەپلەنگەن ما تىتەي ئانارقىزنى يالىڭاچلاپ، ئىككى تىللىق ئىنچىكە سىم قامچا بىلەن ئۇرۇپ، نازۇك بەدىنىنى قانغا بويىدى. ئانارقىزنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالىغا ھەمدەم بولغۇدەك ھېچ كىشى چىقمىدى.

3

ئانارقىز ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ ئەتىسى سارىخان ئانا قىزىنىڭ كەلمەيۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەپ، بەگنىڭ ئۆيى ئالدىغا كېلىپ دەرۋازىنى قاقتى. بەگ خوتۇنى دەرۋازىنى ئاچتى. سارىخان: «ئۆزلىرىنىڭ قىزى مېنىڭ قىزىمنى بۇ ئۆيگە ئېلىپ كەتكەن. شۇڭا، قىزىمنىڭ دېرىكىنى ئالاي دەپ كەلدىم» دېدى. بەگنىڭ خوتۇنى سارىخانغا قاراپ: «قىزلىرى ئاخشام بۇ ئۆيدىن ئۇزاپ چىقىپ كەتكەن» دەپ جاۋاب بەردى. بىچارە سارىخان بۇ مۇدھىش جاۋابنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، پۇت - قوللىرىدا جان يوق، نەگە بېرىشىنى بىلەلمەي، ئۆز يېرىنىنى ئايلىنىپ: «كۆز نۇرۇم ئانارقىز قايدىسەن؟» دەپ تولۇپ، يىغلاپ سەرسان بولدى.

ئانارقىزنى ما تىتەيگە تۆھپە قىلغان يېڭىسار بېگى قوش ئەمەللىك بولۇپ، خۇشال ھالدا ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ، بۇ ئەھۋاللارنى خوتۇنىغا مەلۇم قىلىپ كۆڭلىنى تىندۇرغان بولدى.

ئۇ، ئەتىسى يۇرتقا ئۆزىنىڭ قوشۇمچە پاششاپلىق مەنسىپىنى ئېلان قىلدى. بۇ قارا يۈرەك بەگ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئالۋان - سېلىقنى بىرگە ئون قىلىپ خەلقتىن يىغدى ھەم ئۆز تەۋەسىدىكى ئوغرىلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى ئوغرىلىتىپ ئۆزىنىڭ قىلىۋالدى. خەلق بۇ مۇناپىق بەگدىن بىزار بولۇپ، نېمە قىلىشنى بىلمەي قېلىشتى.

ئانارقىزنىڭ مۇھەببەت ئوتىدا كۆيۈپ سەرسان بولغان روزى باتۇر «ئانارقىزنىڭ يىتىپ كېتىشىگە مۇشۇ مۇناپىق بەگ سەۋەبچى بولۇشى مۇمكىن، بۇ بەگ ناھايىتى زومىگەر بولۇپ كەتتى. خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ - تالىدى. شۇڭا، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەي» دېگەن قارارغا كەلدى. ئۇ، مەلۇم بىر كېچىسى بەگنىڭ ئۆگزىسى ئارقىلىق ئۆيىگە چۈشۈپ، كارۋات ئۈستىدە ياتقان ئادەمنى كالتەك بىلەن ئۇرۇۋاتقاندا، يان ئۆيدىكى باشقا كىشىلەر تۇيۇپ قېلىپ، روزى باتۇرنى تۇتۇپ باغلىدى. روزى باتۇر كالتەك بىلەن ئۇرغان ئادەم مۇناپىق بەگ بولماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئوغلى ئىكەن. ئەسلىدە بەگ باشقا ئۆيدە ياتقان بولۇپ، روزى باتۇرنىڭ ئۆلتۈرۈۋېتىشىدىن ساقلىنىپ قالغان ئىدى.

ئەتىسى بەگنىڭ غالچىلىرى روزى باتۇرنى تىتەي يامۇلىغا ئېلىپ كېلىپ سولاتقۇزدى. روزى باتۇر « ئىسست! بۇ مۇناپىق بەگ نېمىشقا مەن كىرگەن ئۆيدە يوق بولغىيتتى. بولغان بولسا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتسەم، ئاندىن مېنىڭ دەردىم ۋە خەلقنىڭ دەردى چىققار ئىدى» دەپ ئويلىدى. بەگنىڭ باللىرى روزى باتۇر ئۈستىدىن تىتەي يامۇلىغا ئەرز سۇنۇپ: «بىزنىڭ قېرىندىشىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ شىكايەت قىلدى. تىتەي

يامۇلى بۇ ئەرزنى قوبۇل قىلىپ، روزى باتۇرنى «ئادەم ئۆلتۈرگەن قاتىل» دەپ ھۆكۈم قىلىپ، جازا مەيدانىغا ئېلىپ چىقىپ، مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. شۇنداق قىلىپ، روزى باتۇر قىساس يولىدا ئۆزىنى قۇربان قىلدى.

بەشىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن بىرىنچى قېتىم قاچقانلىقى ۋە تۇتۇلۇپ قېلىپ، قايتۇرۇپ كېلىنگەنلىكىنىڭ بايانى

1

ما تىتەينىڭ 40 خوتۇنى بار ئىدى. بۇ 40 خوتۇنغا مەسئۇل بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى جېدەل ـ ماجىرالارنى سۈلھى ـ سالا بىلەن بىر تەرەپ قىلىپ ئەپلەشتۈرۈپ قويىدىغان ۋە ما تىتەينىڭ باللىرىغا پەند ـ نەسىھەت قىلىپ تۇرىدىغان ئايالنىڭ ئىسمى لەيلىخان ھاجى ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى خۇيزۇ، ئانىسى ئۇيغۇر ئىدى.

ئاڭلىشىمىزچە، لەيلىخان ھاجىنىڭ دادىسى ما تىتەي بىلەن بىر جەمەت بولۇپ، خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ چاڭشا شەھەر ئەتراپىدىكى جياسەن ناھىيىسىدىن ئىدى. ئۇ كىشى تېۋىپلىق كەسپى بىلەن XIX ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا شىنجاڭغا چىقىپ، ئاۋۋال قەشقەر شەھىرىدە تۇرغان، كېيىنرەك يېڭىشەھەرگە چىقىپ ئورۇنلىشىپ قالغان. ئۇنىڭ ئايالى زومۇرە خېنىم قەشقەر شەھەر ئىچى يومىلاقشەھەر كۆلبېشى مەھەللىسىدىن بولۇپ، تۇنجى قىزى لەلە خېنىمنى كىچىكىدىن

تارتىپ ياخشى تەربىيىلەپ قۇرئان ساۋاتىنى چىقارغان. ئۇنى ئۆي ئىشلىرىغا پىشۇرغاندىن باشقا، تۇرلۇك ئىجتىمائىي مەسىلىلەردە ھەق ـ ناھەقنى كۆرىتىش ۋە تەھلىل قىلىشقا يېتەكلىگەن. ئۇ قىز رەسىدە بولغاندا، سابىرھاجىم باجگىر دېگەن كىشىگە كىچىك خوتۇنلۇققا بەرگەن. سابىر ھاجىم باجگىرنىڭ ئۆيى قەشقەر شەھەر ئىچى ئىگىز ئېرىق مەھەللىسىدە ئىدى. ئۇنىڭ چوڭ خوتۇنىدىن ئالانۇر خېنىم، نەبىجان ئىسىملىك ئىككى پەرزەنتى بولغان؛ لەلە خېنىمدىن تۇرسۇن خېنىم، تۇ خېنىم، تۇنىسا خېنىم ئىسىملىك ئۈچ پەرزەنت تۇغۇلغان. تۇرسۇن خېنىم رەسىدە بولغاندا، ئىسھاقجان دېگەن كىشىگە ياتلىق بولۇپ، نۇرىمان خېنىم، ئەسقەرجان ۋە ئەختەرجان دېگەن ئۈچ پەرزەنت كۆرگەن①.

ما تىتەي قەشقەرگە كەلگەن يىلى لەلە خېنىم 33 ياشتىن ئاشقان بولۇپ، مەھەللىدە ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئارىسىدا زور شۆھرەت تېپىپ «گۇناھدىن پاك، دىيانەتلىك ئايال» دېگەن مەنىدە «لەيلىخان ھاجى» دەپ ئاتالغان②. ما تىتەي جەمەت سۈرۈشتۈرۈپ، لەيلىخان ھاجىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۇنى سوخودىكى ئوردا خىزمىتىگە تەكلىپ قىلغان. شۇنىڭ بىلەن لەيلىخان ھاجى بەزى ـ بەزى پەيتلەردە ئولتۇرۇپ،

---

① ئەسقەرجان ۋە ئەختەرجان دېگەن ئىككى ئوغۇل ھازىر ھايات بولۇپ، لەيلىخان ھاجىغا مۇناسىۋەتلىك بەزى ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىدى.

② لەيلىخان ھاجى 1881- يىلى تۇغۇلۇپ، 1955- يىلى 74 يېشىدا پارالىچ(لەقۋا) كېسەللىكى بىلەن يۇمىلاقشەھەر كۆلبېشى مەھەللىسىدىكى ئۆيىدە ۋاپات بولغان. ئۇ، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرگە ئاكتىپ ئاۋاز قوشقان، نۇرغۇن تارىخىي مەسىلىلەرنى ئېنىقلاشتا، ھۆكۈمەت خىزمىتىگە يېقىندىن ياردەملەشكەن.

سوخودىكى ما ئىنتەيىنىڭ ئوردىسىغا چىقىپ، ئۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ، يۈز بەرگەن مەسىلىلەرنى مۇۋاپىق ۋە كەسكىن بىر تەرەپ قىلغان. ئۇ سىپمىز، ئوتتۇرا بوي، پېشانىسىدە بىر تال مەڭ بار، چىرايلىق، ئاق كۆڭۈل ۋە ئىنسانپەرۋەر ئايال ئىدى. يېقىنقى يىللار مابەينىدە ئۇ، ما ئىنتەيىنىڭ بۇزۇق ئەخلاقىدىن بىزار بولۇپ يۈرەتتى. ئانارقىز كەلگەندىن كېيىن، ئىككى ئاخشىمى ئۇنىڭ يېنىدا بولدى ۋە ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپتى. لېكىن، ئۇنىڭغا يېقىنلاشسا، ما ئىنتەيىنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى، كۆڭلىدە ئانارقىزغا چوڭقۇر ھېسداشلىق قىلاتتى.

لەيلىخان ھاجى بىر كۈنى پۇرسەت تېپىپ ئانارقىزنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى ـ دە، ئۇنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سورىدى، ئانارقىز لەيلىخان ھاجىدىن ۋاپانىڭ ھىدى كېلىۋاتقانلىقىنى سېزىپ، يىغلاپ تۇرۇپ ئۆز دەردىنى تۆكتى.

ۋاي ئانارقىز كېچە ـ كۈندۈز غەم بىلەن ئاۋارىكەن،
روھىي زەربە، تەن خاراب، باشىدا مىڭ دىشۋارىكەن.

سارغىيىپ گۈل يۈزلىرى، قەلبى ئۇنىڭ يۈز پارىكەن،
مېھرىبان ئاناسىنى ياد ئېتىپ بىچارىكەن.

لەيلىخان ھاجىغا يىغلاپ دەرد تۆكۈپ ھەم يالۋۇرۇپ،
دېدى ئۇ: «جانىم ئانا غۇربەتتە مەن يانتىم غېرىب.

بۇ مېنىڭ مۇشكۈللىرىمنى قىل ئاسان، سەن يول تېپىپ،
بۇ دوزاختىن قۇتقۇزۇپ قويغىن، كېتەي تېزراق قېچىپ».

رەھىم قىلدى لەيلىخان ھاجى مۇڭكۈكى ھالىغا،
سارغىيىپ سولغان قىزىلگۈلدەك ھۆسن ـ جامالىغا.

دەل جاۋاب بەرمەك ئۈچۈن قىزنىڭ تىلەك-سوئالىغا،
ئويلىنىپ كەلتۈردى بىر پۇرسەتنى ئۇ خىيالىغا.

لەيلىخان ھاجى ئانارقىزنىڭ دەردلىك، ئوتلۇق يىغىسىغا بىتاقەت بولۇپ، رەھىم ـ شەپقەت ھېسسىياتى قوزغىلىپ، ئانارقىزنى قاچۇرۇۋېتىشنى قارار قىلدى. ئەگەردە ئانارقىز ما تىتەي ئوردىسىدىن سالامەت قېچىپ قۇتۇلسا: «ئۇلۇغ تىتەي، ئۆزلىرىگە خوتۇن كەم ئەمەس...» دېگەنگە ئوخشاش تىتەينىڭ كۆڭلىنى ئانارخاندىن سوۋۇتىدىغان سۆزلەرنى قىلاي، دەپ پىلان تۈزدى. ئۇ، «تىتەينىڭ ئانارقىزدىن كۆڭلى سوۋۇپ، ئانارقىزنى ئىزدىمىسە ئەجەب ئەمەس» دېگەن خىيال بىلەن كۆڭلىنى توختىتىپ، كەچقۇرۇنلۇقى ما تىتەينىڭ مىخازە خېنىم دېگەن خوتۇنىنى دەگسەيچى ئاياللار ئارقىلىق راسا يۇيۇپ ـ تاراپ، ئەتىر چاچتۇرۇپ، تىتەي بىلەن بىرگە بولۇشقا تىتەينىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزدى.

شۇ كۈنى يېرىم كېچە بولغاندا، لەيلىخان ھاجى ئانارقىزنى ما تىتەينىڭ زۇلۇم ئوردىسىدىن قاچۇرۇۋەتتى. بىچارە ئانارقىز شۇ قاچقىنچە قايسى تەرەپكە مېڭىشنى بىلمەي، يىقىلىپ ـ قوپۇپ بىرھازا ماڭغاندىن كېيىن، سوخوننىڭ شىمال تەرىپىدىكى دەرەخ كۆرۈنگەن تەرەپنى كۆردى ـ دە، شۇ تامان قېچىپ تۈگچى يولىغا كىردى. ئانارقىز قېچىپ كېتىۋېتىپ غېرىب ئانىسى سارىخاننى ياد قىلىپ ئەسلىدى ۋە ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈشنى،

ئىسسىنىڭ قۇچىقىغا ئۆزىنى تاشلاپ ئەلەم - ھەسرەتلىرىنى تۆكۈشنى ئويلىدى. شۇ مېكىشى بىلەن ناماز بامدات ۋاقتىدا چۆلنىڭ بىر تەرىپىگە چىقىپ، قەيەرگە بېرىشنى بىلەلمەي بىرھازا تۇرغان ھالەتتە، جاڭگالنىڭ بىر تەرىپىدىكى جىگدىلىك-نىڭ ئىچىدىن تۈتۈن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، شۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. يېقىن كېلىپ قارىسا، يالغۇز ئۆينىڭ مورىسىدىن چىقىۋاتقان تۈتۈن ئىكەن. ئانارقىز ئىككىلەنگەن ھالدا ئاستا قەدەم بىلەن ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئۆي ئىچىگە سەپسېلىپ قارىسا، ئۆيدە بىر بوۋاي بىلەن بىر موماينىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇ، ئۆيگە كىرىپ بوۋاي بىلەن مومايغا سالام بەردى. بوۋاي بىلەن موماي: «كېلىڭ بالام» دەپ ئوچاق ئالدىدىن ئورۇن بوشىتىپ ئانارقىزنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئانارقىز بوۋاي بىلەن موماينىڭ قولىدىكى سايمان ئارقىلىق قوي يۇڭىدىن يىپ چىقىرىپ، قۇ ① توقۇۋاتقانلىقىنى كۆردى.

بۇ ئەر - خوتۇن چارۋا بېقىش بىلەن ھايات كەچۈرۈۋاتقان كەمبەغەل چارۋىچىلار بولۇپ، بوۋاينىڭ ئىسمى غازىۋاي، ئايالىنىڭ ئىسمى شەرىخان ئىدى. ئانارقىز ئوچاق ئالدىدا ئولتۇرغاندىن كېيىن، موماي ھال - ئەھۋال سوراپ مېھرىبانلىق كۆرسەتتى ۋە دەرھال چاي قاينىتىپ، داستىخان سېلىپ تائام بەردى. ئانارقىزنىڭ سۇنۇق كۆڭلى بىرئاز ئېچىلىپ، بىچارىلىق بىلەن چولپان كۆزلىرىدىن باھار يامغۇرىدەك ياش ئاققۇزۇپ، بېشىدىن ئۆتكۈزگەن كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ بەردى. ئۆزى-

---

① قۇ ــ ئىشتانباغ.

نىڭ يېڭىساردىن ئىكەنلىكى، غېرىب ئانىسى سارىخاندىن خەۋەر ئالالمىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ ئەھۋاللارنى ئاڭلىغان غازىۋاي بىلەن شەرىخانلارنىڭ كۆڭلى بۇزۇلۇپ يىغلىشىپ كەتتى. غازىۋاي ئانارقىزغا تەسەللى بېرىپ: «مەن سىزنى ئۆيۈمدە ساقلاپ قالاي، جاھان تىنچىغاندىن كېيىن، ئۆيىڭىزگە ئاپىرىپ قوياي» دەپ ئۆيىدە ئېلىپ قالدى.

2

ما تىتەي شۇ كېچىسى خوتۇنى مىخازە خېنىم بىلەن بىرگە بولۇپ، ئەتىسى كۈن يورۇغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ غاڭزىسىنى شورىغان ھالدا دەڭسەيچى ئاياللاردىن ئانارقىزنى سورىدى. دەڭسەيچى ئاياللار: «ئانارقىز پەنجىرىلىك كاڭدا ① ئۇخلاپ قالدى» دەپ جاۋاب بېرىشتى. ما تىتەي دەرھال ئانارقىزنى يېنىغا كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. دەڭسەيچى ئاياللار پەنجىرىلىك كاڭغا يۈگۈرۈپ، ئۆيگە كىرسە ئانارقىز يوق، پەقەت ئۇنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ قالغان ئىكەن. «ئانارقىز خالا- جايدا بولسا كېرەك» دەپ چىقىپ قارىسا، ئۇ يەردىمۇ يوق بولۇپ چىقتى. دەڭسەيچى ئاياللارنىڭ رەڭگىرويى ئۆچۈپ، ھاياتلىرىدىن ئۈمىدسىنى ئۈزگەن ھالدا قېرى تىتەي قېشىغا كىرىپ ئەھۋالنى بايان قىلىپ، ئانارقىزنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتتى.

① پەنجىرىلىك كاڭ — ئايرىم كىچىك ياتاق بولۇپ، تىتەي بىلەن بىرگە يېتىپ چىققان ئايالار مەخسۇس ئارام ئالىدىغان جاي.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئىتتەي پۈتىنى يەرگە ئۇرۇپ نۇجىيانى① چاقىرتىپ: «بۇ ئىككى دەڭسەيچى ئايالنىڭ پۈتىغا جولۇزە ② سېلىپ قاتتىق ئۇرۇپ، ئىشكەل بىلەن كىشەنلەپ سولاقخانا قارى ئۆيگە قامايسەن» دەپ ھۆكۈم قىلدى. ئارقىدىن ئۇ لەيلىخان ھاجىنى چاقىرتىپ، ئانارقىزنىڭ يوقالغانلىق ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلغاندا، لەيلىخان ھاجى:«ئىلتىپاتلىق ئىتتەي دارىن، ئانارقىز بولسا ئۆزلىرىدەك ئۇلۇغ مەرتىۋىلىك پاشانىڭ قەدرىنى بىلمەيدۇ. چۈنكى، ئۇ تۇۋەن ئائىلىدىن چىققان ئىشلەمچى بىر ئاددىي قىز. بولمىسا، بۇ خىلدىكى ئەقىلسىزلىقنى قىلماس ئىدى. ئانارقىز ئۆزىنىڭ بەخت - تەلىيىگە ئۆزى نۇقسان يەتكۈزۈپ، بۇرۇنقى گادايلىق تۇرمۇش بىلەن ئۆتۈشنى خالاپتۇ. شۇڭا، ئانارقىز قەيەرگە بارسا، مەيلى بارسۇن. ئانارقىزنى ئىزدەش ئۆزلىرىنىڭ سۈپەتلىرىگە لايىق كەلمەيدۇ. بۇنىڭدىن باشقا بىرقانچە ساھىبجامال قىزلار ئۆزلىرىگە نېسىپ بولماي تۇرىدىغۇ؟ » دېدى. ئۇ، مۇشۇ سۆز بىلەن ئىتتەينىڭ رايىنى ياندۇرغان بولسىمۇ، قارا دىلى ئانارقىزغا زىيادە مايىل بولغان ما ئىتتەي كۆڭلىدە «ئانارقىز مېنى خالىمىدى. بۇ ئىش مەن ئۈچۈن نومۇس» دېگەن مۇددىئا بىلەن لەيلىخان ھاجىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، فەن لۇڭگەن بىلەن جىڭ كۇۋەندەينى چاقىرتىپ، بولغان ۋەقەنى بايان قىلىپ، ئانارقىزنى ئۈچ كۈن ئىچىدە تېپىپ كېلىش ئۈچۈن قاتتىق بۇيرۇق چۈشۈردى ۋە:

---

① نۇجىيا —— ئىتتەي يېنىدىكى ئىش باشقۇرغۇچى.

② جولۇزە —— تاقاق.

«تېپىشمىساڭ بېشىڭنى ئالىمەن» دەپ تەھدىت يۈرگۈزدى.

فەن لۇڭگەن بىلەن چىڭ كۈۋەندەي ئوردىدىكى نۇرغۇن چېرىك ۋە يايى①، بەنتۇر②، شياڭيۇ③، خانتۇر④ لارنى ئەگەشتۈرۈپ، ئانارقىزنى جىددىي ئىزدەشكە ئاتلاندى. بۇ خىل قاتتىق ئىزدەش جەريانىدا، سوخو ئەتراپىدىكى يېزىلار بىلەن يېڭىشەھەر ۋە يېڭىسار ناھىيىلىرى تەۋەسى يېزىمۇيېزا ئاختۇرۇلۇپ، بىرقانچىلىغان بىگۇناھ كىشىلەر گۇمان بىلەن تۇتۇلۇپ، ئۇرۇپ قاماپ قويۇلدى. ئۇلار كەسكىن، دەھشەتلىك ئىزدەش بىلەن ئاخىرى بىچارە ناتىۋان ئانارقىزنى تۈگچى جاڭگىلىدىكى ئۆيدىن تېپىپ، غازىۋاي بىلەن ئانارقىزنى زەنجىر بىلەن ماتاپ ئات ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ، ما تىتەينىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى.

تىتەي بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپلىنىپ پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ، دەرھال: «غازىۋاينىڭ قولىنى كەس!» دەپ ھۆكۈم قىلدى. غازىۋاي بىچارە پەرياد چېكىپ يىغلاپ تۇرۇپ: «تىتەي پاشايىم، مەن بولسام غېرىب قۇلۇڭمەن، گۇناھىمنى تىلەيمەن» دەپ تىتەينىڭ ئالدىدا يېتىۋالدى. ما تىتەينىڭ چاپارمەنلىرى: «ھۆكۈم بىر» دەپ، بىچارە غازىۋاينى سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ، سوخو دەرۋازىسىنىڭ تېشىدا قولىنى بېغىشىدىن كېسىپ، سوخو دەرۋازىسىغا ئېسىپ قويدى. بىچارە غازىۋاي قولىنىڭ كېسىلىشى بىلەن ھوشىدىن كېتىپ،

---

① يايى — يامۇلنىڭ يۈگۈر-يېتىم ئىشلىرىنى ئىشلەيدىغان دورغا.

② بەنتۇر — 10 – 15 دورغىنىڭ باشلىقى.

③ شياڭيۇ — رايون باشلىقى.

④ خانتۇر — باجگىر.

بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن جاراھەت تۈپەيلى ۋاپات بولدى. ئېرىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن شەرىخانمۇ ۋاپات بولدى.

ما تىتەينىڭ غالچىلىرى ئانارقىزنى سولاقخانىغا كىرگۈزۈپ، نازۇك بەدىنىنى يالىڭاچلاپ، ئىككى تىللىق ئىنچىكە سىم قامچا بىلەن قاتتىق ئۇرۇپ، نازارەت ئاستىغا ئالدى. بىرقانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەي ئانارخاننى ئۆز ھۇجرىسىغا كەلتۈرۈپ، يەنە زورلۇق قىلىپ بىرگە بولدى. ئانارقىز ئېغىر تاياق زەربىسى بىلەن ھەسرەتلىك يۈرگەن بۇ كۈنلەردە، ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايى سارغىيىپ، تولا يىغلاپ يۈزلىرى يېرىلىپ كەتتى. ما تىتەي ھەر كۈنى ئانارقىزنى زورلاۋەرگەنلىكتىن، بۇ بىچارە ئاخىرى ئۆلۈۋالماقچى بولدى.

بۇ قەپەس ئىچرە ئانارقىز زەپمۇ بولدى خار - زار،
يىغلىدى قان - ياش بىلەن نازۇك بەدەن، كۆزى خۇمار.

كەتتى ئاھ، ھەسرەت بىلەن قىزنىڭ ئەجەب ئۆمرى باھار،
ئاخىرى بىچارە قىز ئۆلمەكنى قىلدى ئىختىيار.

ئالتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن ئىككىنچى قېتىم قېچىشقا ئورۇنۇپ جازالانغانلىقى ۋە ئانىسى سارىخاننىڭ قىزنى ئەسلەپ، ھەسرەت چەككەنلىكىنىڭ بايانى

1

ئانارقىزنىڭ گۈل يۈزلىرى سارغىيىپ، ھەسرەت ـ نادامەتتە نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، ۋىجدان ئازابى ئىچىدە تەن سالامەتلىكى ناچارلىشىپ كېتىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لەيلىخان ھاجى ئۇنىڭ يېنىغا كىرىپ ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپ، غەملىك كۆڭلىگە تەسەللى بېرىپ، ئۇنى يەنە قاچۇرۇۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئانارقىز لەيلىخان ھاجىغا كۆپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ كۆز يېشى قىلدى.

ئارىدا بەش كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ما تىتەيگە زۇكام تېگىپ تېنى ساقسىز بولۇپ قالدى. تېۋىپلار ما تىتەينىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرۈپ: «جانابىي ئالىيلىرى، بىر ھەپتە خوتۇندىن يىراق بولغانلىرى ياخشىدەك تۇرىدۇ، بۇ بىزنىڭ مەسلىھەتىمىز» دېيىشتى. ما تىتەي تېۋىپلارنىڭ مەسلىھەتى بويىچە بىر ھەپتە ياش خوتۇنلىرىنى ئۆزىدىن يىراق قىلدى. بۇ

جەرياندا ئانارقىز 3 ــ 4 كۈن ئارام ئالدى. پۇرسەتتىن پايدىلانغان ئاق كۆڭۈل لەيلىخان ھاجى ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، ئانارقىزنىڭ يېنىغا كىردى. ئۇ، بۇگۈن كېچە دەرھال ئۇردىدىن قېچىشنى ئانارقىزغا ئېيتىپ، يول راسخوتى ئۈچۈن تۆت سەر خاپيۇ① بىلەن بەش نان بېرىپ: «سىز بۇرۇنقى يەرلەردە تۇرماڭ، يىراق يەرلەرگە قېچىپ كېتىپ، جېنىڭىزنى قۇتقۇزۇڭ» دەپ چىقىپ كەتتى.

شۇ كېچىسى ئانارقىز ئۇردا ئىچىدىن مېڭىپ، دەرۋازىغا كەلسە، دەرۋازىغا قۇلۇپ سېلىنغانلىقى تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇ يەردىن يېنىپ، ئارقا شەرقىي تامدىكى پەنجىرىدىن بىر ئامالنى قىلىپ سىقىلىپ چىقىپ كېتىپ بارسا، ھاراق ئىچكەن بىر چېرىككە يولۇقۇپ قالدى. چېرىك دەرھال كېلىپ ئانارقىزنى تونۇۋالدى. ئۇنىڭ ئانارقىزنى تونۇۋېلىشىدىكى سەۋەب شۇكى، ئانارقىز بىرىنچى قېتىم قاچقاندا، ئاختۇرۇشقا قاتناشقان ۋە مەرھۇم غازىۋاڭنىڭ ئۆيىدىن ئانارقىزنى تاپقانلار ئىچىدە بۇ چېرىكمۇ بار ئىدى. چېرىك ئانارقىزنى تۇتۇۋېلىپ، ۋارقىراپ - جارقىراپ، ئۇنى ئوردا دەرۋازىسىغا ئېلىپ كەلدى - دە، ئىچكىرىدىكىلەرنى تۈۋلاپ دەرۋازىنى ئاچقۇزدى. شىجاڭ پانۇس كۆتۈرگەن ھالدا چىقىپ ئانارقىزنى ياندۇرۇپ كىردى ۋە ئەھۋالنى يېرىم كېچىدە ما تىتەيگە مەلۇم قىلدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ما تىتەي ئانارقىزنى كىشى كۆرمەيدىغان يەرگە تېرىك كۆمۈۋېتىشنى بۇيرۇق قىلدى. بىراق، شۇ كۈنى ما تىتەي يېنىدا قونغان فۇدى ما دارىن ئىسمىلىك ئۇتتۇرا

---

① خاپيۇ ــ قەشقەردە بېسىلغان پۇل.

ياشلىق بىر ئەرباب بولۇپ، ما تىتەي ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت قىلاتتى. فۇدى ما دارىن بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن: «ھەي ما تىتەي، بۇ ئىشىڭ خاتا. چۈنكى، ئانارقىز كىچىك بالا ئىكەن، ئەقلى كەم، سېنىڭ قەدرىڭنى بىلگۈدەك ئاڭ ئۇ قىزدا يوق. ئۇنى تېرىك كۆمۈۋېتىش سەن ئۈچۈن ياخشى ئەمەس. شۇڭا، ئانارقىزنى بىرقانچە كۈن ئۆز مەيلىگە قويۇپ ئاسراش لازىم ئەمەسمۇ؟» دېدى. بۇ مەسلىھەت ما تىتەينىڭ غەزىپىنى ياندۇردى. ئۇ، ئانارقىزنى ياتىقىغا قايتۇرۇپ قاتتىق نازارەت ئاستىغا ئېلىشنى بۇيرۇدى. ئانارقىزغا تىتەينىڭ خوتۇن - ئايالLIرى ۋە دەگسەيچىلىرى قاتتىق دەشنام، ھاقارەت سۆزلىرىنى ياغدۇردى. لەيلىخان ھاجىدىن باشقا ھېچ كىشى ئانارقىزغا ھېسداشلىق قىلمىدى. ئانارقىز كېچە - كۈندۈز يىغلاپ، يۈرەكلىرى سىقىلىش بىلەن ئۆتتى، ئەھۋالى كۈندىن- كۈنگە ناچارلىشىپ، بۇ زۇلمەتلىك كۈنلەردىن قاچان قۇتۇلارمەن دېگەن غەمكىن ئوي - خىيال بىلەن تۇردى.

ئانارقىزغا بۇ ئۆي بولدى بىر دوزاخ،
نازارەت ئاستىدا قويۇلدى تۇزاق.

قىلدى ئۆلۈمنى ئانارقىز تەلەپ،
قېچىشنىڭ يولى ئەمدى بەك ئۇزاق.

كېچەيۇكۈندۈز تەنە - دەشنام كۆپ،
يىغلىتار ئۇنى مەسخىرە - مازاق،

ئاسماقچى بولدى ئۆزىنى ئانار،
چىقمىدى خالىي يەر ، يا بىرەر قازناق.

زەھەر - زۇقۇمدۇر بۇندا يىگەن قەنت،
مەھكۇم ياشاشتىن ئۆلۈم ئەلاراق.

2

سارىخان ئانا يالغۇز بالىسى ئانارقىزدىن ھايات تۇرۇپ ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قەيەرگە كەتكەنلىكىنى بىلەلمەي، سېغىنىش ئوت - پىراقىدا كېچە - كۈندۈز تولا يىغلاپ، سەۋدا (نېرۋا كېسەللىكى)گە مۇپتىلا بولدى. ئۇ، يۇرتتىن چىقىپ، چۆل- باياۋانلارنى كېزىپ: «جانىم بالام بارمۇسەن، جانىم ئانارىم قايدىسەن؟» دەپ يىغلاپ ناله - پەرياد قىلدى، بارا - بارا ئۆزىچە تولا سۆزلەيدىغان ، قوشاق توقۇپ يىغلايدىغان بولۇپ قالدى.

قايدىن تاپۇرمەن جانىم ئانارىم،
نە بولدى ھالىڭ كۆزى خۇمارىم.

سەندىن ئايرىلىپ چۈشتى جۇدالىق،
ئەي مېھرىبانىم، جان غەمگۇزارىم .

ھىجرىڭ پىراقى ئۆرتەر جېنىمنى،
غۇنچە ئاچمىغان ئەي گۈل باھارىم.

دەردىڭدە ئارتتىم بىر يىل ئەلەمنى،
يوقتۇر بۇنىڭغا سەبرۇقارارىم.

يولۇڭغا تەلمۈرۈپ مەن كېچە ـ كۈندۈز،
كۆزۈم ئېشىلدى ئەي كۆز قاراقىم.

مىسكىن ئېنىمگە ئەردىڭ ھالاۋەت،
سەن قايدا بولدۇڭ ئەي يادىكارىم.

سەنسىز جاھاندا غۇربەت بىلەن خار،
بولدۇم رەپىقسىز، يوق ئېتىبارىم.

قايدىن تاپارمەن باسقان ئىزىڭنى،
شۇل يەردە ئۆلسەم، كۆمسە مازارىم.

ئىزدەپ يۈرۈرمەن قايدا ھاياتىڭ،
يالغۇز قوزامسەن، ۋاي خاكسارىم.

كەتتىڭمۇ ياكى دۇنيا يۈزىدىن،
جانىم ئانارقىز سەن تاجدارىم.

بولماس جاھاندا ھېچكىم مىنىڭدەك،
يادىم سىنىڭدە بۇ ئاھۇزارىم.

خۇنۇڭغا زامىن بولسا بالاخور،
ئالغاي جېنىمنى ھەق، بىرەي بارىم.

داداڭ غېرىبىمۇ قەيەردە ئۆلگەن،
ۋاي بەختىۋاي سەن، ۋاي روزىگارىم.

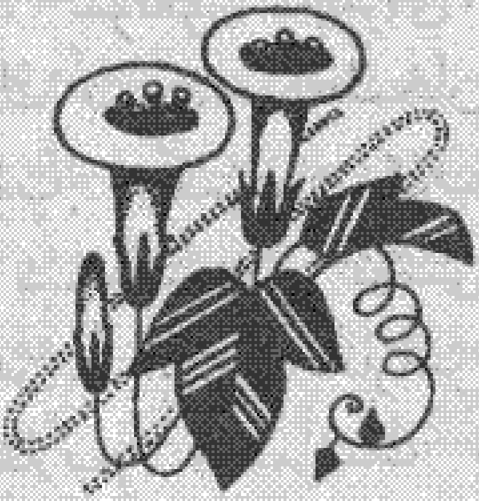

يەتتىنچى باب ئانارقىزنىڭ ما تىتەي ئوردىسىدىن ئۈچىنچى قېتىم قېچىپ، ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپ ئۆلگەنلىكى ۋە ئانىسى سارىخان قىزىنىڭ قەبرىسىدە جان ئۈزگەنلىكىنىڭ بايانى

1

ئانارقىز غەمكىن، سولغۇن چىراي، ھەسرەتلىك كۆن ئۆتكۈزۈۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، لەيلىخان ھاجى ئانارقىزنىڭ يېنىغا كىرىپ ئولتۇرۇپ: «قىزىم، كۆپ رىيازەت، جاپا - مۇشەققەتلىك ئىشلار بېشىڭىزدىن ئۆتتى. سىزگە مەن بىر نىجاتلىق يولىنى تاپىمەن» دېدى. ئانارقىز لەيلىخان ھاجىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاپ: «سىزنىڭ ياخشىلىقىڭىزنى بۇ دۇنيادا ياندۇرالمىسام، ئۇ دۇنيادا ياندۇرىمەن» دەپ يۈرەكنى ئېزىدىغان روھىي ھالەتتە لەيلىخان ھاجىنى قۇچاقلىۋالدى. ئۇ، لەيلىخان ھاجىنىڭ سۆزىدىن ئۆزىگە تەسەللى تاپتى.

ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ، تۆتىنچى كۈنى ما تىتەي يېڭىشەھەر تىتەي يامۇلىغا بىر ئىش بىلەن كىرىپ كەتتى. لەيلىخان ھاجى بۇ ئاسانغا چۈشمەيدىغان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئانارقىزنىڭ يېنىغا كىردى. قىسقىچە ئەھۋال سوراپ بولغاندىن كېيىن:

— ئانارقىزىم، سىزگە قىچىش پۈرسىتى كەلدى، بۈگۈن كېچىدە بۇ يەردىن چىقىپ كېتىپ، جاڭگال تەرەپكە تېز قېچىڭ. شۇ يەردە بىرەر رەھىمدىل كىشى يولۇقۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ئاندىن سىز ئۆز يۇرتىڭىزغا بېرىپ، ئانىڭىز بىلەن دىدارلىشىپ،خەيرلىشىپ، مەخپىي ھالدا كىشىگە كۆرۈنمەي ئاقسۇ تەۋەسىگە ئۆتۈپ كېتىڭ، — دەپ ئانارقىزنىڭ قولىغا بەش سەر تەڭگە، بەش نان بېرىپ،— بۇ سىزگە يوللۇقۇم بولسۇن، — دېدى ـ دە، ئۇنى ئوردا ئىشىكىدىن چىقىرىپ قاچۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ قاچقانلىقىنى ھېچ كىشى تۇيماي قالدى.

ئانارقىز شۇ قاچقىنىچە سوخۇنىڭ جەنۇبىدىكى قومۇش لۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئانارقىزغا ھەمدەم بولىدىغان ھېچ كىشى يوق، قومۇشلۇقتا ماڭار يولىنى تاپالماستىن سەرگەردان بولۇپ تۇرغان چاغدا، ماتتەيىنىڭ قوي ـ كالىلىرىنى باقىدىغان پادىچىلارنىڭ ئىتلىرىنىڭ قاۋىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئانارقىز دەرھال قومۇشلۇقنىڭ شەرقىي تەرىپىگە قاراپ مېڭىپ، تاكى تاڭ ئاتقۇچە ئىكەنلىك جاڭگالدا يۈرۈپ، ئەتىسى جاڭگالدا كىشى كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ قومۇشلۇق ئىچىدە ياتتى. شۇ ھالدا ئانارقىز ئىككى كېچە ـ كۈندۈز قومۇشلۇق ئىچىدە تۇردى. ئۈچىنچى كۈنى كېچىسى قاتتىق بوران چىقىپ، يۈز ـ كۆزلىرىگە قۇم ـ تۇپراق كىرىپ، نازۇك جىسمى ۋە ھەممە ئەزاسى قۇم ـ ئەخلەتلەرگە كۆمۈلۈپ، گۈل يۈزى قومۇش ياپرىقىدەك سارغىيىپ كەتتى.

بۇ قىز ياتىدۇ غەمدە،
قومۇش ئارىسى نەمدە.

> سۆزلەشكىلى ھەمدەم يوق،
> قايغۇ بىلەن مانەمدە.

بىچارە ئانارقىز قومۇشلۇق ئىچىدە غەمدە يېتىپ، ئۈچىنچى كۈنى كۈندۈزدە ئادەملەرنىڭ سۆزلەشكەن ئاۋازىنى ئاڭلىدى. بۇ سۆزلىشىۋاتقان كىشىلەر تارغۇندىن قومۇش ئورۇغىلى كەلگەن دېھقانلار بولۇپ، ئۇلار تۆۋەندىكىچە مەزمۇندا سۆزلىشىۋاتاتتى: «ما تىتەينىڭ كىچىك خوتۇنى قېچىپ كەتكىلى ئۈچ كۈن بولۇپتۇ. ما تىتەي ئېلان چىقىرىپتىمىش، ھەرقانداق كىشى ما تىتەينىڭ كىچىك خوتۇنىنى تېپىپ بەرسە مەنسەپ بېرىمىش. كىمدەكىم بولسۇن، بۇ ئايالنى ئۆيىدە يوشۇرۇپ قويسا ياكى كۆرۈپ خەۋەر قىلمىسا، ئۇنداق كىشىلەر ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنارمىش، بارلىق مال - مۈلكى پادىشاھلىق مۈلكىگە ئايلاندۇرۇلارمىش. بۇنىڭ ئۈچۈن بارلىق چېرىك باشلىقى، شىجاڭلار، بەگ، مىراب، بەنتۇر، خانتۇر بىرلىكتە تامامىي يۈزبېشىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، بارلىق يېزا - سەھرالارنى ئاختۇرۇپ، ما تىتەينىڭ بۇيرۇقىنى بازارمۇبازار جاكارلاپ يۈرۈپتۇ. بۇ جاكارنى ئاڭلىغان قىسمەن قارا كۆڭۈل كىشىلەر ما تىتەينىڭ قاچقان خوتۇنىنى تېپىپ مەنسەپكە ئېرىشىمىز دەپ يۇرتمۇيۇرت ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈپتۇ». ئانارقىز قومۇشلۇق ئىچىدە تۇرۇپ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، قاراغا زىزا بولۇپ، ھاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، بۇ دۇنيانى ئۆزىگە زىندان دەپ بىلدى.

ما تىتەي يېڭىشەھەر نىتەي يامۇلدا ئىش بېجىرىپ تۇرغان ھالەتتە، ئانارقىزنىڭ ئوردىدىن قېچىپ كەتكەنلىك خەۋىرىنى ئاڭلاپ ناھايىتى قاتتىق ئاچچىقلاپ، سوخودىكى

ئوردىدا تۇرۇۋاتقان بىرقانچە دەڭسەيچى،كۆزەتچىلەرنى، قىسمەن چېرىك باشلىقلىرىنى ئىشكەل بىلەن قاماققا ھۆكۈم قىلغان ۋە ئانارقىزنى تېپىش ھەققىدە بۇيرۇق چىقارغان ئىدى.

بىچارە ئانارقىز قومۇشچىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ھاياتىدىن كېچىپ غەم بىلەن بۇ كۈننى ئۆتكۈزدى. كەچ كىرىپ خۇپتەن نامىزى ۋاقتىدا ئاسماندىكى تولۇن ئاي نۇرى پۈتۈن جاڭگالنى يورۇتقان پەيتتە، ئانارقىز بىچارە بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالىشىپ، غېرىب ئانىسى بىلەن مەڭگۈلۈككە ئايرىلىش جۇدالىق ھەسرىتى بىلەن ئاسماندىكى ئايغا قاراپ مۇنداق دېدى: «ئەي ئاي، سەن مېنىڭ غېرىب ئانام بار ئۆينىڭ ئۈگزىسىگە نۇرۇڭنى چاچقىن، مەن غېرىب نائۇۋان ئانارقىزدىن جاپاكەشتە بولغان، جۇدالىق ئەلەملىرى بىلەن خۇن - زەرداپ يۇتقان يالغۇز ئانام سارىخانغا سالام يەتكۈز. مەن بۇ دۇنيادىن ئۇ دۇنياغا كەتتىم. ئانام مېنىڭ روھىمغا دۇئا قىلسۇن. ۋاي ئانام سارىخان، مەن سەندىن ئايرىلدىم، سەن مەندىن ئايرىلدىڭ. مەرھۇم دادام بەختىۋاي، سەنمۇ غېرىبلىق، جاپا - ئەلەم بىلەن جۇدالىق تېغىدا ۋاپات بولدۇڭ. مەنمۇ ئەمدى جۇدالىق باياۋانىدا جۇدالىق ھادىسىسى بىلەن ئەجەل دەرياسىغا غەرق بولدۇم. ئاھ، قېنى مېنىڭ مېھرىبان ئانام! قېنى مېنىڭ غېرىب دادام! ئۇلار گۇۋاھ بولۇپ مېنىڭ تارتقان ئەلەملىرىمنى كۆرسە ئىدى، قانچىلىك ئازابلىق ئەھۋالنى كۆرگەن بولاتتى. ئاھ ، ئۇلار بۇ ئەلەملىرىمنى كۆرگەندىن كۆرمىگىنى ياخشىراق».

ئانارقىز شۇنداق دېگىنىچە، قومۇشلۇقنىڭ جەنۇبىنى كېسىپ ئۆتىدىغان خانئېرىق دەرياسى بويىغا قاراپ قويۇندەك تېز يۈگۈرۈپ كەتتى. ئانارقىز دەريا بويىغا كېلىپ، ئۆزىگە

يۇزلەنگەن بالادىن ئۆلۈمنى ياخشى كۆرۈپ، پىغان - ھەسرەت بىلەن يىغلاپ: «ئاھ، يالغۇز ئانام! — دەپ ئانىسى بار تەرەپكە قاراپ تەلمۈرگەن ھالدا، — سېنى خۇداغا تاپشۇردۇم» دېدى - دە، قاتتىق بىر ئاھ - ھەسرەت بىلەن پاك تېنىنى خانئېرىق دەرياسىغا سىيرىلدۇرۇپ قويۇپ بەردى.

بۇ ۋاقىت كۈزنىڭ ئاخىرلاشقان ۋاقتى، يەنى 12- ئاينىڭ بېشى بولۇپ، دەريا سۇلىرى قار - مۇز بىلەن ئارىلىشىپ ئېقىپ تۇرغان كۈنلەر ئىدى. يېزا - قىشلاقلار كۆككە تۇتىدىغان سۇلىرىنى دەرياغا قويۇپ بېرىدىغان ۋاقىت بولغاچقا، دەريادا سۇ ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئانارقىز دەرياغا چۈشۈش بىلەن ئۇنىڭ تېنىنى قار - مۇزلار يۆگەپ يۇتۇپ ئېلىپ كەتتى. بۇ دەھشەتلىك ۋەقەگە گۇۋاھ بولغۇچى ئۇچار قۇشلار دەريا بويلاپ قانات قېقىپ، تۈرلۈك ئاۋازلار بىلەن سايرىشىپ، ئانارقىزغا ماتەمدە بولدى. بۇ يەرگە قومۇش ئۇرۇش ئۈچۈن كېلىپ، قومۇشلۇقتا قونۇپ قومۇش ئورىدىغان دېھقانلار ئۇچار قۇشلارنىڭ كېچىدىكى غەلىتە ھەرىكەتلىرىگە قاراپ، بىر خىل قورقۇنچلۇق ۋەقەنىڭ سادىر بولغانلىقىنى ھېس قىلىشتى.

بولدى ئاجايىپ سۈرلۈك قومۇشلۇق،
قاتتىق سادالار ھەم قورقۇنچلۇق.

جاڭگالدا تىترەر قومۇش، چىقىنداق ①،
بۇلۇتلۇق كۆكتىن چۈشمەس يورۇقلۇق.

① چىقىنداق — بىر خىل ئۆسۈملۈك

بۇ دەشت ـ باياۋان تولغان ساداغا،
تورغاي، قىرغاۋۇل پەريادى كۆچلۈك.

توغراق بېشىدا قىغقاسۇ پەرياد،
چۆغۈندەك، پاختەك، قارغا، ھۇۋقۇشلۇق.

دەريا سۈيىمۇ ئۆركەشلىگەن ھال،
جاڭگال ـ باياۋان ماتەم تۇتۇشلۇق.

جاڭگالدا تۇرغان كالا ۋە قويلار،
سەكرەپ ۋە ئىرغاپ مۆ دەپ بىھوشلۇق.

جاڭگالدا قونغان قومۇشچى دېھقان،
قورقۇنچىدىن يوق كۆزى يۇمۇشلۇق.

بۇنداقمۇ ۋەقە بولمىغاندۇر ھېچ،
بۇ سىر ھېچكىمگە بولماس ئۇقۇشلۇق.

كەتتى جاھاندىن ئەپسۇس ئانارقىز،
دەريا بويىدا ماتەم تۇتۇشلۇق.

2

ما تىتەينىڭ جاللاتلىرى ئانارقىزنى ئىزدەپ ھېچقانداق يەردىن تاپالماي، بىرقانچىلىغان بىگۇناھ ئادەملەرنى گۇمان بىلەن

تۇتۇپ قاماپ قويدى. ئانارقىزنى تاپالمىغىنىغا ئاچچىقلىنىپ ناھايىتى چېچىلغان ما تىنتەي بۇ ئىشنى ناھايىتى مەخپىي تۇتتى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىرىنچىدىن قەشقەردىكى ئىككى خارجى كونسۇل (سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى بىلەن ئەنگلىيە كونسۇلى) دىن نومۇس قىلدى؛ ئىككىنچىدىن ما تىنتەيگە قارشى كىشىلەر ئانارقىزنى ئورۇمچىگە ئېلىپ بېرىپ، ياڭ زېڭشىن ئالدىدا مېنى ئەيىبلەپ ئۇسال قىلارمۇ دېگەن ئەندىشىدە بولدى.

مەرھۇم پاك جىسىملىق، ساپ كۆڭۈل ئانارقىزنىڭ جەسىتىنى خانئېرىق دەرياسىنىڭ سۈيى ئېقىتىپ، دەريانىڭ ئايىغىدىكى «شاۋاز كۆۋرۈكى» نىڭ قوزۇقلىرىغا چىرماشتۇرۇپ قويغان ئىدى. ئارىدا 2 — 3 ئاي ئۆتۈپ ھاۋا ئىسسىدى. جاھان سېرىق ئاپتاپ بولۇپ، دەريادىكى مۇزلار ئېرىپ، سۇلار ئۆز ھالى بىلەن ئېقىشقا باشلىغان مەزگىلدە ياپچان، يېڭىسارلىق يولۇچىلار كۆۋرۈك ئۈستىدىن ئۆتۈۋېتىپ، بىر ئايالنىڭ قوزۇققا چىرمىشىپ قالغان جەسىتىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ جەسەتنىڭ چاچلىرى سۇدا لەرزان يەلپۈنۈپ، دەريانىڭ قىرغاقلىرىغا ئۈنگەن قىياق مايسىسىدەك لەيلەپ تۇراتتى. بىرنەچچەيلەن كۆۋرۈك ئاستىغا چۈشۈپ، جەسەتنى قوزۇقتىن ئاجرىتىپ ئېلىپ، كۆتۈرۈپ قىرغاققا چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر جۇۋان بالا ئىكەن. بۇنى كۆرگەن يولۇچىلار ئىچ ئاغرىتىپ: «بۇ كىمدۇ؟» دەپ تونۇيالماي ھەيران بولۇشتى.

قاراپ باقسا تولۇن ئايدەك قىز يېتىپتۇ،
ئۆزى نازۇك، قىزىلگۈلدەك يۈز يېتىپتۇ.

ۋوجۇدىدا دەرد ـ ئەلەمنىڭ زەخمىتى كۆپ،
سۇزۇك بەدەن، قارا قاشۇكۆز يېتىپتۇ.

قوزۇققا چىرمىشىپتۇ بۇ ھۆرى تەلئەت،
ئۇنىڭ جىسمىنى ئوراپ مۇز يېتىپتۇ.

بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان مۇشۇ ئەتراپتىكى دېھقانلار كېلىپ، جەسەتنىڭ كىيىملىرى بىرئاز ئازادە تۇرغان ھالەتنى كۆرۈپ، يۈزبېشى، بەگلەرگە مەلۇم قىلىشتى. تازغۇنلۇق نىياز ـ بەگ كېلىپ كۆرۈپ ۋە پەم ـ پاراسەت بىلەن سېزىپ: «بۇ، ما تىتەينىڭ قاچقان خوتۇنى بولسا كېرەك» دەپ فەن لوگگەنگە مەلۇم قىلدى. فەن لوگگەن كېلىپ ئانارقىزنى تونۇپ، ما تىتەيگە خەۋەر قىلدى. ما تىتەي ئەھۋالنى ئۇقۇپ نومۇس قىلىپ، مەرھۇمە ئانارقىزنىڭ جەسىتىنى «شاۋاز كۆۋرۈكى»نىڭ شىمالىدىكى «جاڭگال مازار» غا دەپنە قىلدۇرۇپ: «بۇ ھەقتە گەپ ـ سۆز تارقاتقانلارنى ئاڭلىسام، تۇتۇپ تىلىنى كېسىمەن» دەپ بەگ، يۈزبېشىلەرگە قاتتىق تاپشۇرۇق قىلدى.

3

مەرھۇمە ئانارقىزنىڭ جەسىتىنى كۆرگەن ۋە ئۇنى سۇدىن چىقىرىپ ئالغان يولۇچىلارنىڭ قىسمەنلىرى يېگىسارلىق ئىدى. ئۇلار يېگىسارغا قايتقاندىن كېيىن، «شاۋاز كۆۋرۈكى»دە تېپىلغان جەسەت ۋەقەسىنى كىشىلەرگە سۆزلەپ تارقىتىۋەتتى. بۇ خەۋەر قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلاندى.

سارىخان بىچارە ئانارقىزنىڭ ۋاپات بولغان خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، نالە - پەرياد قىلىپ يىغلىغانچە يۇرتىدىن چىقىپ پىيادە مېڭىپ «شاۋاز كۆۋرۈكى»گە يېتىپ كەلدى. بۇ جايدا كىشىلەردىن سورۇشتۇرۇپ ۋە ئەھۋالنى ئۇقۇپ، يىغلىغانچە ئۆزىنى كاچاتلاپ پەرياد قىلىپ، مەرھۇمە ئانارقىز دەپنە قىلىنغان «جاگگال مازار»غا يېتىپ كەلدى. ئۇ، ئانارقىزنىڭ قەبرىسىنى قۇچاقلاپ پەرياد كۆتۈرۈپ، گاھى ھوشىدىن كېتىپ، گاھى ھوشىغا كېلىپ، بىرقانچە كۈن قەبرىستانلىقتا ياتتى. سارىخاننىڭ بۇ ھالىدىن شۇ ئەتراپتا ئولتۇرۇشلۇق كىشىلەر بىخەۋەر ئىدى. مازار ئارىلاپ ئۆتكەن قىسمەن يولۇچىلار سارىخانغا نان - پان بېرىشتى. بۇ جەرياندا سارىخاننىڭ تېنى زەئىپلىشىپ كەتتى.

بىر كېچىسى سارىخان قىزنىڭ قەبرىسىگە يۆلىنىپ ئۇيقۇغا كېتىپ، چۈشىدە ئانارقىزنى كۆردى. ئانارقىزنىڭ ھۆسن - جامالى ناھايىتى گۈزەل، چاچلىرى بېلىگە چۈشكەن، قولىدا بىر دەستە گۈل بار، ئۇ ئانىسى سارىخانغا قاراپ: «ھەي ئانا، سېنى تولا سېغىندىم. مەن يولۇڭغا ئىنتىزار، سەن پاتراق يېنىمغا كەل» دەپلا غايىب بولدى. سارىخان بۇ چۈشنى كۆرۈپ ئويغىنىپ، يۈرەك - باغرى ئېرىپ سۇ بولدى، ئۆزى دەرمانسىزلىنىپ ئورنىدىن تۇرالماي قەبرىستانلىقتا يېتىپ قالدى.

تاڭ ئېتىشى بىلەن بىر جۈپ ئەر - ئايال قەبرىستانلىققا كېلىپ، قۇرئان - تىلاۋەت قىلىپ دۇئا ياندۇرغاندىن كېيىن، بىر ئايالنىڭ قەبرىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭدىن ئەھۋال سورىدى. سارىخان بولغان ۋەقەلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ كېلىپ، بۈگۈن كۆرگەن چۈشىنى ئۇلارغا

ئېيتىپ بەرگەندىن كېيىن، ئاغزىدىن لەختە ـ لەختە قان كېلىپ، ئانارقىزنىڭ قەبرىسىگە بېشىنى قويۇپ جان ئۈزدى. بۇ هالنى كۆرگەن ئەر ـ ئايال دەرهال يۇرتقا خەۋەر قىلدى. جامائەت يىغىلىپ، سارىخاننى يۇيۇپ ـ تاراپ ۋە نامىزىنى چۈشۈرۈپ، مەرھۇمە ئانارقىزنىڭ قەبرىسى يېنىغا دەپنە قىلدى. بۇ ئانا ـ بالا ئىككى دەردمەن قوش قەبرە ئىچىدە مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى.

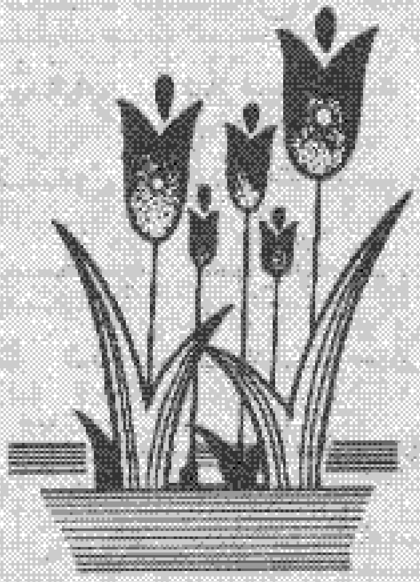

ئاخىرقى سۆز

دەريا سۈيىگە پاك تېنىنى ئېتىپ، ھەسرەتلىك ھاياتىنى ھەقىقىي مۇھەببەت ئۈچۈن بېغىشلاپ، فېئوداللىق جەمئىيەتتىكى قىز - ئاياللارنى خارلايدىغان يۇقىرى تەبىقە زالىم مۇستەبىتلەرگە قارشى ئۆز ھاياتىنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق ئىنسانكارلىق روھىنى ئىپادىلىگەن، ھەقىقەت يولىدا قۇربان بولغۇچى قىزلاردىن قەشقەر ۋىلايىتىدە ئىككى نەپەر ۋاپادار، پاك روھلۇق ئىنسان ئۆتكەن. ئۇنىڭ بىرسى، يېڭىشەھەر ناھىيە بايتوقايدىن چىققان رابىيە ئۆز سۆيگىنى سەيدىنگە ۋاپادارلىقى بىلەن ئۆزىنى تەلۋىچۇك دەرياسىغا تاشلاپ، ۋاپا يولىدا ۋاپات بولغان ئىدى. بۇ ۋەقە ئۆتمۈشتە ئابدۇرېھىم نىزارى قەلىمىنىڭ سايرىشى بىلەن يېزىلغان ۋە سەھنىلەشتۈرۈلگەن . ئىككىنچىسى، مانا بۇ ئانارقىزنىڭ پاجىئەسى بولۇپ، رابىيە - سەيدىن بىلەن ئانارخان پاجىئەسى بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان ھەسرەتلىك، يادىكارلىق ھېكايىلاردۇر.

ئانارقىزنى ئالداپ، ما تىتەيگە سوۋغا قىلغان ھېلىقى يېگىسارلىق بەگ ئۇزاق ئۆتمەي پارالىچ كېسەللىكىگە مۇپتىلا بولۇپ، بىرقانچە يىل داۋالىنىپمۇ ساقىيالماي، خارلىق تارتىپ ئۆلدى. بۇ مۇناپىق بەگنىڭ جەستىگە يۇرت ئەھلى لەنەت -

نەپرەت بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدا خەلققە سالغان زۇلۇملىرىنى بىرمۇبىر ئەسلەشتى.

ئانارقىزنى مەجبۇرىي تۇتۇپ تۆھپىگە،
سولاپ بەردى مەلئۇن تاۋار كۆرپىگە.

ئانارقىز قىساسى بۇ مەلئۇنغا ھەق،
لەنەت قىلدى ئۇنىڭغا جىمىكى خەلق.

مەرھۇمە ئانارقىز ئۆزىنى تاشلىغان دەريا بويىدىكى قو-مۇشلۇقتا بەش كۈن يېتىپ - قوپۇپ قومۇش ئورۇغان تازغۇن يېزا تار ئازاقلىق قەيسەر، ئۆستەڭبويىلىق سەلەي بوۋاي ئاشۇ كېچىدە يۈز بەرگەن پاجىئەنى كۆرگەن بولسىمۇ، ھېچبىر ئىلاجىنى قىلالمىغان. ئۇلار بۇ سىرنى ھېچ كىشىگە دېمەي، تاكى ما تىتەي ئۆلگەندىن كېيىن باشقىلارغا سۆزلەپ بەرگەن.

بۇ ۋەقەدىن 11 ئاي ئۆتكەندە، ما تىتەيگە ئۆلۈم بۆھرانى يۈزلەندى. ما تىتەي ياڭ زېڭشىنغا بويسۇنماي، چەت ئەل كۈچلىرىنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن قەشقەردە ئۆزى بەگ - ئۆزى خان بولۇۋالغان ئىدى. ئەينى چاغدىكى قەشقەر ۋالىيسى جۇرۇيچى بىلەن قەشقەر كونىشەھەر ئامبىلى ما شاۋۋۇنىڭ ئۇتتۇرىسىدا قاتتىق زىددىيەت بولغاچقا، ما تىتەي بۇ ئەھۋالنى ياڭ زېڭشىنغا مەلۇم قىلمايلا، ئۇلارنىڭ ئەمىلىنى ئېلىپ تاشلاپ، تامغىسىنى تارتىۋېلىپ، قەشقەردىن ھەيدەپ چىقار-غان. ياڭ زېڭشىن بۇ ئەھۋالنى ئۇققان بولسىمۇ، لېكىن ما تىتەيگە گېپىنى ئۆتكۈزەلمەي، ئىلاجسىز ھالدا جۇرۇيچىنى

ئاقسۇنىڭ ۋالىيسى، ما شاۋۇۋنى ئۇچتۇرپان ئامبىلى قىلىپ تەيىنلىگەن.

ياڭ زېڭشىن بىر مەزگىلدىن كېيىن، ما تىتەينى يوقىتىش ئۈچۈن، ئۇچتۇرپان ئامبىلى ما شاۋۇۋغا مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ، ئۇنى قورالLاندۇرۇپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدۇرغان. ما شاۋۇۋ 1924- يىل 5- ئاينىڭ 7- كۈنى ما تىتەينى تۇتۇپ ئۆلۈم جازاسى بېرىپ ئىجرا قىلغان. ما تىتەينىڭ جەسىتىگە 18 پاي ئوق ئېتىلىپ، بىرقانچە كۈن دارغا ئېسىلغان. ئۇنىڭ توپلىغان بارلىق مال ـ مۈلكى مۇسادىرە قىلىنىپ، ۋەيران بولغان.

قىلاي پاش ئەمدى ما تىتەي دېگەن زالىمنى، مەككارنى،
قىلىپ يالغان مۇسۇلمانلىق، يوقاتقان ئۇ نومۇس ـ ئارنى.

ھۆكۈم سۈرگەن ئىدى ئون يىل بولۇپ پىرئەۋن① كەبى ياۋۇز،
يالاپ قەشقەر ۋىلايەتنى، يەنە ھەم تويمىغان قارنى.

دىيار ئەھلى كۆرمىگەن ھېچ مۇنداق شەرمەندە ئۇنسۇرنى،
قۇلاق ھەم ئىشىتمىگەن ئالەمدە مۇنچە زۇلۇم بارنى.

ھاشارغا تۇتۇلۇپ پۇقرا ياغاچ ـ تاشنى يۇدۇپ ھارماي،
توشۇپ سوخوغا يول ئالغان كېچىپ يامغۇر بىلەن قارنى.

ئېرىق ـ ئۆستەڭ ئېلىپ سايدىن تۇگۇرمەن ـ سوقىلار چۆرۈپ،
تىتەيگە ئىشلىگەن كۈن ـ تۈن توسۇپ ئۆستەڭ بىلەن يارنى.

---

① پىرئەۋن ـــ مىسىردا ئۆتكەن پادىشاھ.

تولا ئالۋان كىلىپ پۇقرا تۇرالماي ئۆيىدە بىر كۈن،
قىچىپ تاغۇباياۋانغا، ماكان قىلغان يوچۇن غارنى.

تىتەينىڭ نامىغا ئۆتكەن ھىسابسىز يەر ـ زىمىن، ئۆي-جاي،
كۈمۈش ـ ئالتۇنغا تولدۇرغان سىلىپ بىرقانچە ئامبارنى.

كىشىنىڭ بىر چىرايلىق خاتۇنى، يا قىزىنى كۆرسە،
ھايا قىلماي «ماڭا بەر» دەپ ئەۋەتكەن غالچا ـ ھەمكارنى.

قارا لاينى «ئىپىل موم» دەپ ھۈنەرۋەنگە سىتىپ زورلاپ،
ئامانلىق بەرمىگەن قاچ ـ قاچ قىلىپ ھەر ھەپتە بازارنى.

زۇلۇم دەستىدە پۇقرالار ئىتىلغان، گۈندىغا چۈشكەن،
كىشەن ـ زەنجىرگە بەنت بولۇپ گۇناھسىز يىگەن ئازارنى.

كىسەل چاپلاشسا بۇ جانغا شەھەر ـ سەھرادا دوختۇر يوق،
كۆرۈڭلار ھەر تاماندا ئاۋۇغان قەبرىنى، مازارنى.

جاھالەت بىرلە تولغان يۇرت، مائارىپتىن ئەسەر يوقتۇر،
ئوغۇل ياشلار كەسىپ ئەتكەن نەشە، ئەپيۇننى، قىمارنى.

مانا ئاخىر بۇ پەلىد ئىتىنىڭ پەيمانى تولۇپ تاشتى،
ئەجەل ئوقى كىلىپ تەگدى، ئاڭا تىكلەپ ئىگىز دارنى .

书中主要记述马提台对喀什各族人民的压迫以及他强娶英吉沙县女性阿娜尔汉，但她不愿意当马提台的妻子而跳河自绝的历史悲剧。

مەسئۇل مۇھەررىرى: **غولام ئەبەيدۇللا**
مەسئۇل كوررېكتورى: **ئايشەم ئابدۇۋەلى**
ئوقۇپ تەكشۈرگۈچى: **باقىھاجى تەۋەككۈل**

ما تىتەي ۋە ئانارقىز پاجىئەسى

ئاپتورى: **ئىمىرھۇسەيىن قازىھاجىم**

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئابدۇرېھىم ھاشىم**

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى
(قەشقەر شەھىرى ئاربوغوز يولى 14- قورۇ، پوچتا نومۇرى:84400)
جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى ساتىدۇ
«قەشقەر گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى:1092×787م م 32 / 1 باسما تاۋىقى: 2.125
2002- يىل 10- ئاي 1- نەشرى2002- يىل 10- ئاي 1- بېسىلىشى
تىراژى: 1— 3270

ISBN7 — 5373 — 1057 — 2 / I·282
باھاسى: 4.50 يۈەن